

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Studium humanitní vzdělanosti

Bakalářská práce

Gesta, znaky, činy: Komunikace skrze ne/viditelné

Vedoucí práce: doc. Mgr. Josef Fulka, Ph.D.

Štěpánka Havlíková

Praha 2022

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Poděkování

Patří především doc. Mgr. Josefu Fulkovi, Ph.D. za jeho čas, ochotu a podnětné komentáře. Stejně tak si poděkování zaslouží mí nejbližší, za trpělivost a věnovanou podporu.

OBSAH

ÚVOD.....	1
1 OBECNĚ O KOMUNIKACI	1
1.1 Dělení komunikace.....	3
1.1.1 Verbální komunikace	4
1.1.2 Neverbální komunikace	5
1.1.3 Parajazykové projevy	6
1.2 Interpersonální komunikace	7
1.2.1 Shody, neshody, nedorozumění a vzájemná porozumění v komunikaci.....	10
2. ZÁPAS	11
3. NE/VIDITELNÉ.....	18
3.1 Chladný cynik, znalec duší a důležitost kontextu.....	19
3.2 Kontexty vedlejší	22
3.2.1 Výhody i nevýhody ne/viditelnosti	22
3.2.2 Nutná oddanost, pocit viny a ne/důvěra	26
3.2.3 Boj o moc	28
3.3 Strategie	30
3.3.1 Ne/činnost.....	31
3.3.2 Dojem.....	36
3.3.3 Manipulace	38
ZÁVĚŘ	40
LITERATURA	41

ÚVOD

Práce si klade za cíl postupným odtajňováním psychologických fenoménů komunikace, následným srovnáváním komunikace s divadelním představením, ukázkou jejich zjevné komplementarity či podobnosti, naznačením statusů postav románu *Neviditelný* od Jaroslava Havlíčka a konečně analýzou konkrétních situací vypůjčených právě z již zmíněné knihy ukázat, jak sociální pozadí ovlivňuje lidské chování a případné komunikační strategie. Dalšími dílčími komponenty jsou pak motivy jako vyhýbání se interakci, cílená ignorace, neviditelné pohnutky, manipulace nebo snaha o cílený dojem. Jakožto teoretické zázemí jsou v práci použity odborné psychologické publikace i filosofické eseje, jejichž cílem bylo propojení těchto dvou disciplín a přinesení trochu jiného úhlu pohledu na komunikaci a chování jakožto fenomén a možná i jakousi problematiku týkající se nejen osobnostních rysů daných komunikačních partnerů, ale i jejich zázemí, způsobu výchovy, rodičovství, předchozích činů a tím tedy postupného vytváření si jistých vzorců a strategií, které později aktéři při interakci využívají. Práce je rozdělena na tři části. První z nich má za úkol seznámit čtenáře s psychologickými termíny, schémata komunikace, jejími druhy, výhodami a nástrahami. Druhá pojednává o wrestlingu jakožto divadelním představením, o tom, jak moc se komunikační aktivita občas podobá právě zápasu, a o srovnatelnosti potřeby dobrého dojmu i nepsaných pravidel. Třetí a poslední část se pak zaměřuje přímo na román *Neviditelný*. Nastiňuje příběhy hlavních postav a zabývá se jejich motivy. Současně se snaží předložit hlavní komunikační strategie jednotlivých aktérů i jejich domácnosti jako celku a analyzovat jednotlivé pasáže jakožto vzorce komunikačních přístupů a chování.

1 OBECNĚ O KOMUNIKACI

Podle učebnice *Sociální psychologie* patří komunikace mezi sociální způsobilosti. Ty jsou v knize definovány svým zařazením k sociálním kompetencím, a tedy jakými předpoklady k tomu, aby člověk mohl fungovat v interpersonálních vztazích. Vedle komunikace se do sociálních způsobilostí řadí například i sebekontrola, komfort v sociálních situacích či zvládání konfliktních momentů. Spolu se sociálními způsobilostmi patří do sociálních kompetencí i adaptivní chování nebo akceptace vrstevníky. Z toho můžeme usuzovat, že sociální způsobilosti jsou jednou z několika dalších strategií využívaných jako kritéria (právě pod záštitou slovního spojení sociální kompetence) pro efektivní sociální chování, vedoucí k sociální akceptaci a asertivnosti (jinak řečeno sebeprosazení se)

v různých etapách vývoje člověka. Sociální kompetenci poté predikují hlavně dobré sociální vztahy.¹

Schopnost komunikovat se zároveň řadí i mezi výčet charakteristik, kterými v psychologii můžeme definovat moudrost. Ta má být výsledkem spojení způsobilosti k empatii, řešení krizí i schopnosti komunikovat. Lidé, kteří vykazují vyšší znalosti založené na poznání v rámci moudrosti, by měli mít více komplexní a variabilní emocionální profil, spíše vykazovat známky altruismu a méně upřednostňovat osobní prospěch a štěstí, a tím více tedy preferovat hodnoty orientované ve prospěch druhých.²

Sociální komunikace je sama o sobě specifickou formou spojení mezi lidmi. Díky ní jsou lidé schopni předávat si a přijímat významy. Komunikace souvisí s kooperací, vzájemným působením (interakcí) i se společenskými vztahy. Závisí na nich a v jejich rámci se realizuje, zároveň mají společná činnost, vzájemné působení a společenské vztahy prostřednictvím komunikace determinující vliv na lidskou psychiku a vědomí a regulační vliv na jejich funkci. Komunikace tak získává činnostní, interakční a vztahové rysy.³

Souvislost komunikace a vzájemného působení spočívá v jejím interakčním charakteru. Při komunikaci na dálku však tato souvislost ustupuje do pozadí, výrazně se zde totiž snižuje míra interakce. I tak ale můžeme spojit vzájemné působení s komunikací probíhající mimo naši přítomnost. Stává se tak v okamžiku, kdy nám někdo vypráví o rozhovoru, který neproběhl v naší přítomnosti. Například pokud nám bude vyprávěno o hádce dvou osob jedním z aktérů, dost pravděpodobně se dokážeme vcítit do jednoho či do obou z nich. Vztah komunikace a společné činnosti je pak definován právě přítomností obou aktérů – odvíjí se totiž od dvou předpokladů: že komunikace je při společné činnosti pouze doprovodnou kulisou, kdy pouze dopomáhá koordinaci při práci, nebo že komunikace sama má charakter společenské činnosti, což se ukazuje při řešení nějakého problému. Souvislost komunikace a společenských vztahů je viditelná na první pohled. V určitých společenských vztazích probíhá komunikace téměř vždy a tyto vztahy vůči komunikaci nejsou vnější, ale projevují se uvnitř ní samotné. Jedná se jak o vztahy interpersonální, tak

¹ Baumgartner F., Orosová O., Výrost J. (podle Belz, Siegriest, 2001; Rahill, Teglasi, 2003; McWayne et al., 2004; Gresham, Reschly, 1987; Arthur, Kuperminc, 1991; Výrost, Dobeš, 2004), kap. 11: „Sociální inteligence, sociální kompetence“ in VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ (eds.), *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019.

² Tamtéž (podle Kunzmann, Baltes, 2003).

³ Janoušek J., kap. 12: „Sociální komunikace“ in VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ (eds.), *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019.

i skupinové. Můžeme sem také zařadit i komunikaci intrapersonální, tedy tu, která probíhá k sobě samému.⁴

1.1 Dělení komunikace

Komunikace probíhá mezi lidmi na základě předávání a přijímání významů. To mezi nimi musí být zprostředkováno, podle charakteru těchto prostředků a způsobu zprostředkování tedy komunikaci dělíme na verbální a neverbální. Zatímco verbální využívá verbálních prostředků, neboli mluvených i psaných slovních výrazů a dalších odvozených znakových soustav, jako například vědecké jazyky, neverbální komunikace je tvořena mimoslovními prostředky, mezi které patří pohledy, gesta, doteky, prostorové umístění, pohyby, výrazy tváře i neverbální aspekty řeči. Jedná se o primární dělení, kterému se budeme věnovat v následujících podkapitolách. Sekundárně můžeme komunikaci také charakterizovat jako záměrnou nebo nezáměrnou. Ty se vzájemně nevylučují, jedná se spíše o dvě krajní polohy spektra možností.⁵

Verbálnost, neverbálnost, záměrnost i nezáměrnost do jisté míry souvisí s obsahem komunikace a s charakterem jejího obsahu, tedy jestli se jedná o obsah spíše kognitivního nebo emocionálního charakteru. Jinak řečeno, zda jde o komunikované vědění, nebo komunikované prožívání. Emocionální prožívání obsahu se může snižovat či zvyšovat s okolními souvislostmi, například při sdílení tohoto pocitu s druhým. Ve vztazích mezi verbálním, neverbálním, záměrným a nezáměrným komunikováním však existuje asymetrie. Zatímco záměrnost předávání sdělení můžeme poměrně jistě usuzovat z verbálního a většinou i neverbálního projevu, záměrnost přijímání sdělení nemůžeme určit do té doby, dokud se příjemce sám nestane původcem nějakého verbálního sdělení. V opačném případě o jeho záměrnosti přijetí sdělení můžeme usuzovat pouze z neverbálních signálů. Proto je obtížně zjištělný například rozdíl mezi tím, že nás příjemce slyší, a tím, že nám opravu naslouchá.⁶ Další rozdíl najdeme i mezi záměrnou verbální a záměrnou neverbální komunikací. Zatímco verbální sdělení vyvolává u mluvčího i příjemce víceméně stejný dojem, mnohé neverbální akty mohou vést v myslích obou aktérů k pocitům naprosto odlišným. Původce sdělení tak u příjemce nemusí dosáhnout svého záměru, protože docílit zamýšleného efektu je při neverbálních sděleních mnohem složitější.⁷

⁴ Janoušek J. (podle Slama-Cazacu, 1962 a Moscovici, Plon, 1966), kap. 12: „Sociální komunikace“ in *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*, 2019, část 12.1.

⁵ Tamtéž, část 12.2.

⁶ Tamtéž, část 12.2.

⁷ Tamtéž, část 12.2.

1.1.1 Verbální komunikace

Verbální komunikace je základním způsobem přijímání a předávání informací. To, o čem mezi sebou lidé komunikují, se nazývá význam. Podkategoriemi významů mohou být informace, poznatky, emoce, hodnoty, ideály, normy, ale i postoje nebo dovednosti. Obsah je pouze komponentem významu. Význam zde vyjadřuje vázanost obsahu komunikace na individuální psychiku i osobnost účastníků, a také na situační a společenský kontext, v němž je komunikace uskutečňována. Janoušek výše uvedené vysvětluje na příkladu slovního spojení „Dobrý den“. Kromě obsahu, který je dán slovníkovým významem obou slov a jejich gramatickou vazbou, je v něm přítomná i významová vázanost odvíjející se od individuální psychiky a osobnosti účastníků. Ta spočívá ve vyjádření či nevyjádření jejich aktuální motivovanosti či nemotivovanosti, trvalejší laskavosti či vstřícnosti nebo naopak nepřátelskosti, dominantnosti či submisivnosti. Významová vázanost se vztahuje i na náhodnost nebo obvyklost setkání a na vztah, který s danou osobou máme.⁸ Význam se tedy odvozuje od toho, jak moc jsme si s osobou, se kterou se snažíme komunikovat blízcí, jestli s ní chceme nebo nechceme vést konverzaci a jestli máme tendence se v rozhovoru či dialogu spíše podřizovat, či se ho snažit vést.

Verbální komunikace zahrnuje také předpoklady a výsledky. I ty mají charakter významů, u příkladu uvedeného výše, tedy pozdravu „Dobrý den“, je předpokladem vyřčení tohoto slovního spojení motivace ke kontaktu a také znalost českých výrazů.⁹ Kdybychom nebyli obeznámeni s tím, že v českém jazyce je tento výraz ukotven jako pozdrav, pravděpodobně bychom ho neuměli využít správně. Stejně tak musíme cítit alespoň minimální potřebu (ať už povinnost nebo touhu) tento výraz použít. Výsledkem komunikace je poté sdílení významu (tohoto pozdravu, proneseného) jejími účastníky. Tohoto sdílení však může i nemusí být dosaženo.¹⁰ I když můžeme předpokládat, že náš komunikační partner se rovněž orientuje v českém jazyce, nemusí být motivován stejně jako my. Pokud by například ono „Dobrý den“ chápal pouze jako zdvořilé gesto, a ne jako počátek konverzace, což mohl být náš původně zamýšlený plán, k výsledku sdílení významu dojít nemusí.

Verbální komunikace má dle Janouška nejméně dvě současně probíhající významové linie. Linii tematickou neboli obsahovou – jinak řečeno to, o čem se mluví; a linii

⁸ Janoušek J., kap. 12: „Sociální komunikace“ in *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*, 2019, část 12.3.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž.

interpretační. Ta popisuje, jaký výklad a smysl komunikující přikládají výpovědi.¹¹ A právě u té můžeme rozlišovat, zda aktéři dosáhli sdílení výsledného významu, či nikoliv. Obě tyto linie ke svému vyjádření však současně potřebují i další paralelní prostředky, které mohou být jak verbální, tak neverbální.¹²

1.1.2 Neverbální komunikace

Neverbální komunikaci lze definovat jako opak verbální. Mezi její hlavní prvky by se daly zahrnout tělesný kontakt, blízkost, orientace (neboli úhel, pod kterým k sobě navzájem aktéři sedí nebo stojí), pozice těla, kývnutí hlavy, výraz tváře, vědomé i nevědomé pohledy, gesta, ale i neverbální aspekty řeči nebo samotné vzezření komunikujících osob. Mezi neverbální prostředky patří i artefakty, tedy umělé prostředky jako například oděv nebo kosmetika, které právě naše vzezření mohou definovat. Užívání těchto artefaktů je však někdy považováno spíše za odvozené od verbální, nebo případně masové komunikace.¹³

Neverbální komunikační prostředky mají společné především to, že lidé k jejich projevům v komunikaci využívají funkce svých přirozených orgánů (tedy že pohled užívá oči, výraz tváře obličejových svalů) i organismu jako celku. Obecně slouží, po kognitivní stránce, jako názorný význam, který není pojmový, ale smyslově vnímatelný. Veškeré prostředky by se tak daly rozdělit podle druhu smyslového orgánu, kterým příjemce neverbální sdělení dekóduje, tedy na druhy optické, taktilní, akustické, čichové a chuťové povahy. Použité neverbální komunikační prostředky často odrážejí vlastní emocionální stav komunikujícího, ať už tak činí záměrně či nezáměrně. Rozdíly právě mezi záměrností a nezáměrností neverbálního vyjadřování nemusí být na první pohled dobře znatelné, ale přechody mezi nimi bývají plynulé.¹⁴ V praxi to znamená, že i když by se člověk záměrně snažil ovlivnit to, co navenek jeho smyslové orgány vyjadřují, občasně se nevyhne ani podvědomým prostředkům (oproti verbální komunikaci mnohem častějším, jelikož slova se kontrolují snáze než tělesné projevy), které však do celkového vjemu přijímajících zapadají a nemusejí působit jako vytržené z kontextu. Naopak to může být vysvětleno i jako uvědomění si svých neverbálních projevů a jejich záměrné opakování během následujících vteřin, nebo v rámci projevu emocí pak konkrétně například nezáměrný spontánní smích či pláč při záměrné snaze předat komunikačnímu partnerovi původcům dojem z celkové

¹¹ Tamtéž.

¹² Janoušek J., kap. 12: „Sociální komunikace“ in *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*, 2019, část 12.3.

¹³ Tamtéž, část 12.4.

¹⁴ Tamtéž, část 12.4.

situace. Dalším příkladem plynulého přechodu mezi záměrností a nezáměrností může být tón či melodie samotného verbálního projevu.

I když pro původce neverbálního projevu může záměr a smysl vyjádření splývat (a obvykle se tak i děje), efekt na příjemce se různí. Původce si ho použitím určitých prostředků může získat, odpudit ho i mít jistý manipulativní vliv na příjemcovy další verbální i neverbální projevy. Smysl neverbálního sdělení pro příjemce a efekt, který na příjemce ono sdělení má, jsou však od sebe rovněž často velmi obtížně rozlišitelné. Efekt navíc příjemcem bývá taktéž emocionálně prožíván.¹⁵ Ať už se snažíme příjemce ovlivnit pozitivně, negativně, záměrně či zcela nezáměrně a podvědomě, musíme počítat s tím, že on tento efekt bude (opět vědomě i nevědomě) vnímat a prožívat způsobem sobě vlastním. Původcovy projevy emocí mohou mít pro příjemce taktéž komunikační význam, to ale neznamená že je původce jako komunikační prostředek skutečně vědomě užívá. Nicméně i zde se poté projevuje jejich efekt na příjemce. Původce díky vlastnímu emocionálnímu výrazu může u příjemce snáze vyvolat požadovaný dojem, nebo mu "dopomoci" ke změně nálady (například vyvoláním úsměvu ho zbavit pláče, smutku). Nejrozvinutější formou neverbální komunikace je tedy dle Janouška pravděpodobně právě cílevědomé využívání výrazů vlastního emocionálního stavu jako prostředku sloužícího k vyvolání žádoucího dojmu u příjemce, což často plní funkci ve vazbě na verbální komunikaci. Může ji zvýraznit, změnit její význam, odporovat jí nebo ji úplně nahradit. Neverbální chování také může tok řeči rytmizovat nebo dělit.¹⁶

1.1.3 Parajazykové projevy

Parajazykové projevy jsou projevy na pomezí neverbálních mimohlasových prostředků a mluvené řeči, zabývá se jimi paralingvistika. Obecně můžeme pod parajazykové projev zařadit podskupiny na celé škále od neverbálních hlasových projevů až k řeči. Jako příklad poslouží dvě krajní polohy tohoto spektra, nejbližší k mimice a pohledům očí (tedy neverbálním mimohlasovým projevům) bychom našli sténání, vzdychání, smích nebo pláč. Na opačném konci, tedy nejbližší k mluvené řeči, pak leží pauzy v mluveném projevu, důraz na slova, objem řeči, její rytmus, hlasitost projevu nebo protahování a zkracování slov. V této části spektra je také větší diference než na té opačné. Význam obou skupin je hlavně emocionální, parajazykové projevy mohou vyjadřovat obdiv vůči komunikačnímu partnerovi, agresivitu a nepřátelskost, potěšení, překvapení nebo třeba

¹⁵ Janoušek J., kap. 12: „Sociální komunikace“ in *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*, 2019, část 12.4.

¹⁶ Tamtéž (podle: Scherer, 1970).

i svádění.¹⁷ Doplnují tedy jak verbální, tak neverbální komunikační prostředky, a i ty mohou mít na příjemce sdělení velmi důležitý, někdy třeba i rozhodující efekt.

1.2 Interpersonální komunikace

Kromě základního dělení na verbální a neverbální je možné komunikaci dělit i podle toho, s kým probíhá. Kromě interpersonální tak může být i intrapersonální (člověk mluví sám k sobě) nebo skupinová. Poslední dvě zmíněné však pro téma této práce nejsou výrazně podstatné.

Interpersonální komunikace, tedy komunikace mezi dvě komunikačními aktéry, je výchozím bodem komunikace, pokud komunikaci definujeme jako specifickou formu spojení mezi lidmi prostřednictvím předávání a přijímání výrazů. Bez interpersonálního vztahu by u lidského jedince nemohla rozvinutá komunikace vzniknout, a i přesto, že je příhodnější využít verbální prostředky k tomu, aby byl vztah explicitně viditelný (to nastává v momentě, kdy se původní příjemce sám stává mluvčím), demonstrovat lze i na neverbálních interpersonálních aktech – tedy například na úsměvu a jeho následném opětování komunikačním partnerem.¹⁸

Základním projevem explicitní interpersonální komunikace, je dle autorů učebnice *Sociální psychologie*, rozhovor. Aktéři se střídají v etapách mluvení a naslouchání, v různé míře u nich na povrch vystupují neverbální momenty, a rozhovor se odehrává v konkrétní předmětné a sociální situaci. Rozhovor může také představovat doprovod k jiné činnosti, může být konverzací k navazování kontaktu, může být žertovný, sloužit k odreagování nebo mít charakter soustředěné komunikace, která je zaměřená na dosažení určitého cíle. Takovému rozhovoru se pak již říká dialog.¹⁹

Aby byl rozhovor rozhovorem, je nutné, aby se pro střídaly role mluvčího a naslouchajícího. Tento moment je pro oba účastníky zlomem v aktivitě – pokud se mluvčí náhle stává naslouchajícím a tedy novým příjemcem, původní příjemce má tři možnosti, jak na původního mluvčího reagovat. První z možností je nechat promluvu bez reakce. To však vede k nenavázání, nebo minimálně přerušení komunikačního vztahu, a rozhovor v tomto momentě tedy nevznikne. Druhou variantou je reaktivní odpověď na promluvu původního mluvčího, ale bez motivace nového mluvčího dále samostatně promlouvat. Tak se nový mluvčí stává mluvčím pouze v reakci na věcný obsah promluvy, který mu je primárně

¹⁷ Janoušek J., kap. 12: „Sociální komunikace“ in *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*, 2019, část 12.5.

¹⁸ Tamtéž, část 12.6.

¹⁹ Tamtéž, část 12.6.

dostupný, a již dále nerekonstruuje smysl promluvy pro původního mluvčího. Ani tento přístup většinou nestačí k rozhovoru jakožto vzájemnému procesu. Teprve až třetí možnost vede k rozvinuté interpersonální komunikaci. Spočívá v pokračování v rozhovoru na základě vlastní potřeby a zvážení všech dalších možných momentů, tedy rekonstrukce smyslu původní promluvy pro původního mluvčího, zvážení smyslu promluvy pro sebe sama a předvídání smyslu, který by mohla mít vlastní možná nová promluva, pro nového příjemce a efektu, který by na něj tento smysl mohl mít.²⁰

Podle Vybírala se mezilidská komunikace definuje a utváří záměrem komunikujících, jejich motivací, dorozuměním i nedorozuměním v komunikaci a jejími účinky na psychiku obou aktérů. I on uvádí, že v rozhovoru hraje důležitou roli recipocita, tedy možnost obrátit tok informací, ale stejně tak cirkularita koloběhu sdělování, synchronicita komunikačních aktérů, emoce a jejich vliv na komunikační akt nebo sériovost a poznávací procesy a zkušenosti, respektive jejich výsledky, které se přetransformovaly do myšlenkových a jazykových vzorců a stereotypů.²¹

Další důležitou roli v interpersonální komunikaci hraje i kontext, ten zde nabývá dvojího charakteru. Může být vnější, tedy fyzický, a vnitřní, tedy mentální. Zatímco mentální kontext komunikujícího obsahuje množství představ a kategorií, které samozřejmě ovlivňují jeho chápání a používání komunikačních nástrojů, fyzický kontext se dá definovat jako kontext sociální, věcný, ale i kulturní nebo jazykový.²² I s tím je tedy při rozhovoru nebo dialogu nutno počítat, protože vedle emocí je kontext další důležitou složkou a prostředkem ovlivňujícím následné pokračování komunikace. I díky kontextu se komunikující mohou či nemusejí shodnout, přijímající mohou či nemusejí být ovlivněni mluvčím a aktéři na sebe v kontextu situace mohou či nemusejí přenést (či spolu sdílet) emoční nastavení.

O rolích, kontextu, interakci a interaktivnosti se mimo jiné dá uvažovat i v rámci takzvané konverzační analýzy, popsané Charlesem Goodwinem a Johnem Heritage. Ti ve svém textu pojednávají o komponentech utvářejících sociální interakci a řadí kromě analýzy jednání a vzájemného poznání i kontext a konverzační role na přední příčky. Dále také zmiňují (s odkazem na studie H. Garfinkela), že účastníci jsou podmíněni vzájemným porozuměním a k tomu, aby dali smysl průběhu konverzačního aktu či jednání v dané situaci, dekodují vjemy utvářené okolním prostředím, zvuky na pozadí apod. Tento kontext

²⁰ Janoušek J., kap. 12: „Sociální komunikace“ in *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*, 2019, část 12.6.

²¹ Vybíral Z., *Psychologie lidské komunikace*, Praha: Portál, 2000, kap. 1–3.

²² Tamtéž.

fyzického světa účastníkům dopomáhá utvářet strukturu jednání, jejíž základ je odvozen od předem stanovené kultury určující význam užívaných slov a pravidel. Jednotlivci tak upřesňují svůj smysl pro pravidla, normy či sdílené znalosti v rámci místních podmínek.²³

Kontext sám o sobě dopomáhá vyjádřením nést smysl. Věty a promluvy by neměly být chápány jako izolované artefakty, jelikož při jejich pronesení jsou do kontextu přirozeně umístěny a na základě kontextu také vytvářeny. Každá současná či aktuální konverzační akce ztělesňuje jisté „tady a teď.“ což definuje situaci, na kterou se následující rozhovor má orientovat. Kromě přítomnosti může být ale kontext zakotven také v událostech, které se již odehrály, měly vliv na interpretační metody příjemců a současně tak jejich jednání také ovlivňují. Od kontextu se také nepřímou odvíjí střídání rolí mluvčího a posluchače. Aktuální komunikační akce vyžaduje akci reciproční, tedy proměnu posluchače na následujícího mluvčího. Tato odezva má být provedena v první možné chvíli po dokončení původní akce. Zde se autoři názorově setkávají s Ericem Bernem, který ve svých tezích podobné střídání rolí a výměny konverzačních akcí mezi účastníky nazývá „pohlazeními“. Podle něj člověk lační po podnětech a po uznání, a kvůli tomu potřebuje lidskou komunikaci. Právě konverzační hry tomu napomáhají. Systém pohlazení zde funguje na základě reciprocity – mluvčí "vykopává" první komunikační akci, tedy prvním „pohlazením“, a jeho komunikační partner by mu měl náležitě odpovědět podle toho, co se zrovna odpovědět sluší. S kolegy stačí vyměnit si pohlazení dvě až čtyři (Dobrý den – Dobrý den, Jak se máte? – Dobře, děkuji), se známými pak pohlazení (komunikačních akcí) bývá víc. Čím lépe člověka známe, tím více těchto komunikačních pohlazení si s ním vyměníme. To poté sytí právě náš hlad po podnětech i uznání.²⁴

Goodwin a Heritage zmiňují něco podobného, odkazují se přitom na studie H. Sackse a E. Schegloffa. Podle nich jsou reciproční akce ne primárně asociativní, ale normativně organizované. To znamená, že například při neoplacení pozdravu je tato skutečnost brána v potaz, a absence vhodné odpovědi (tedy opětování pozdravu) se může stát předmětem negativních soudů i snahy o nápravu. Takto mohou mluvčí ovlivňovat či omezovat své komunikační partnery a jejich chování, nutit se vzájemně k odpovědnosti a vytvářet koherentní a srozumitelné postupy. Tento proces je nevyhnutelný už jen z toho důvodu, že v něm účastníci analyzují své spoluúčastníky, mimo jiné i jejich řeč těla, tedy neverbální projevy. Opakem absence odpovědi může být souhlasné přitakávání, ve studii

²³ Goodwin Ch., Heritage J., „Conversation Analysis“ in *Annual Review of Anthropology*, Annual Review, 1990, s. 283–307.

²⁴ Berne E., *Jak si lidé hrají*, přel. G. Nová, Praha: Portál, 2011.

pojmenováno jako „potvrzovací žeton,“ který podněcuje mluvčího pokračovat dál a utvrzuje ho v tom, že příjemce je opravdu posluchačem nebo že výpověď mluvčího zatím příjemcem nebyla analyzována jako dokončená.²⁵

Analytický přístup počítá s tím, že navazující mluvčí porozuměl přechází komunikační akci původního mluvčího, a právě proto provádí akci následující. Každá z těchto konverzačních akcí je navíc současně utvářena již zmíněným kontextem (neboli rámcem, ze kterého vycházejí základy jednání a který poskytuje primární strukturu pro produkci a interpretaci dalšího jednání) a jeho neustálým obnovováním. Kontext není statický, vyznačuje se transformací v čase, a tomu se produkce i interpretace jednání musejí podřídít.²⁶

1.2.1 Shody, neshody, nedorozumění a vzájemná porozumění v komunikaci

Nedorozumění v komunikaci může vzniknout v jakékoliv situaci, a také se tak neustále děje. Jelikož tím, kdo sdělení často automaticky přiřazuje charakteristiky či významy, které v něm vidí a slyší, je příjemce, mluvčí nesmí spoléhat na to, že jím přidaný význam příjemce pochopí přesně tak, jak bylo původně zamýšleno. Příjemce postupuje při rozklíčování významu podle toho, na jaké přiřazování významů je zvyklý, jaké je mu pohodlnější a je pro něj rychlejší, a podle jeho momentálního nastavení, tedy podle tělesných i psychických rozpoložení – únavy, stresu, nedočkavosti, podezřívání druhého. Zatímco mluvčí se může spoléhat na to, že příjemce pochopí pravý smysl a záměr původní promluvy, příjemce si zase může být jistý, že právě jeho interpretace je ta správná, a že právě takto byla původně mluvčím ona promluva zamýšlena. I když příjemce se často mýlí.²⁷

O porozumění opět hovoří Goodwin a Heritage v rámci konverzační analýzy. Výměnu rolí nazývají „turn-takingem“, tedy jakýmsi střídáním replik. Replika může být předána pouze tehdy, pokud byla předchozí replika již ukončena. Pokud by si repliku některý z posluchačů od mluvčího přebral dříve, než je replika mluvčího oficiálně ukončena, hrozí takzvané překrývání. Zde se Goodwin a Heritage odkazují na Chomského, který překrývání považuje za možnou příčinu zhroucení rozhovoru, ale také na Sackse, který podotýká, že překrývání je přirozeným produktem „turn-takingu“, a dále specifikuje tři hlavní komponenty střídání replik. Jedná se o specifikaci obecných konstrukčních prostředků repliky (např. že replika je ukončena rozpoznatelně ukončenou větou), techniku výběru následujícího mluvčího (může se jednat o přímo položenou otázku nebo jinak najevo danou

²⁵ Goodwin Ch., Heritage J., „Conversation Analysis“, s. 277–278.

²⁶ Tamtéž, s. 289.

²⁷ Vybíral Z., *Psychologie lidské komunikace*, kap. 1–3.

specifikaci konkrétního posluchače, i sebevýběr některého z přítomných příjemců) a pravidla, která specifikují možnosti akcí následujících po ukončení a předání možnosti pronést další repliku.²⁸ Nerespektování či chybná interpretace těchto pravidel nebo výběru mluvčího a odlišně pojaté konstrukční prostředky jedním z příjemců a jeho následné jednání mimo předem stanovené, přijaté a většinově odsouhlasené specifikace těchto komponent může taktéž vést k nedorozuměním, poškození vlníka nebo zhroucení rozhovoru. Stejně špatný konec může mít i nesprávná nebo nepředpokládaná reakce na předešlou komunikační akci, či nenavrácení nebo nenaplnění onoho pohlazení, o kterém mluví Berne.

2. ZÁPAS

Komunikace se dá připodobnit k nespočtu věcem, a nespočet věcí se naopak dá připodobnit ke komunikaci. Komunikace může být hrou, ať už přetahovanou nebo hraním si na schovávanou. Může být týmovou prací, díky které se s komunikačním partnerem zdárně dobereme požadovaného výsledku. Může být detektivním případem, ve kterém se budeme (ať už marně či úspěšně) snažit rozluštit a vyrozumět, co nám dotyčný vlastně vůbec ve své podstatě chtěl sdělit. A může být i zápasem, s pravidly i bez nich, ve kterém se komunikační partneři prou a bojují o to, kdo z nich bude mít právo na další komunikační akci, případně kdo z nich získá právo celý zápas ukončit a převzít pomyslný vavřínový věnec.

Roland Barthes ve své knize *Mytologie* nabízí několik krátkých esejí, kterými by se daly vyložit jisté aspekty lidské společnosti. Některé z nich jsou aplikovatelné i na problematiku komunikace. Například stejně jako v eseji „Striptýz“, kdy magie spočívá v ne zcela obnaženém těle, a právě detaily a zahalené části jsou to, co stále udržuje naši pozornost²⁹, i v komunikaci se dá říci, že dokud příběh nebo promluva skýtá jisté tajemství, jsme chyceni do pasti nekončící pozornosti, protože i když chceme vědět, co za pointu se v příběhu skrývá, často samotný akt vyprávění (nebo poslouchání) budí mnohem více potěšení, než rychlé vyzrazení zápletky nebo strohé shrnutí myšlenky. Jako další připodobnění k rozhovoru nebo i více vyeskalovanému komunikačnímu aktu, jako například hádce, může být kapitola o wrestlingu.

Wrestling, jak Barthes uvádí hned na začátku eseje, není sport, ale představení, nebo lépe řečeno podívaná. A jakožto podívaná se řídí několika pravidly, především co se týče pravomocí toho, kdo je zrovna na radě. Ke statusu „podívané“ pak patří i to, že přihlížejícím jde více o průběh než o samotný výsledek.³⁰ A stejně tak to může být i při eskalaci

²⁸ Goodwin Ch., Heritage J., „Conversation Analysis“, s. 289–291.

²⁹ Barthes R., *Mytologie*, přel. J. Fulka, Praha: Dokořán 2018, „Striptýz“, s. 83–84.

³⁰ Barthes R., *Mytologie* („Svět wrestlingu“), s. 15.

konverzace. Co když se dva komunikující dostanou do bodu, kdy první ví, že druhý má pravdu, ale přesto se nevzdává a pokračuje v zastávání svého názoru? Analogie k wrestlingu se u hádek nabízí. Samozřejmě že každý ze zúčastněných chce vyhrát, a samozřejmě k tomu bude používat jisté prostředky, které by ho k výhře mohly dovést. Ale stejně jako se zápasníci utkání, jehož výsledek může být předem domluvený, nevzdávají a dále nabízejí zážitek z představení, pro který si diváci přišli, i komunikační partneři pokračují v rozhovoru, který může mít velmi snadno odhadnutelné pokračování, ba dokonce naprosto jasný konec a výsledek, ale k jeho udržování nás může vést cokoliv od zdvořilosti přes potřebu si přes všechny překážky a protiargumenty obhájit svůj postoj.

Wrestling podle Barthesa „vyžaduje bezprostřední čtení smyslů postavených vedle sebe, aniž by bylo nutné je navzájem spojovat.“³¹ To platí i v konverzaci. Jednotlivé konverzační akty (podle konverzační analýzy ony jednotlivé repliky a jejich střídání) nemusí být na sebe navazující, jen spolu musejí fungovat jako jeden celek. Wrestling je souhrnem podívaných stejně jako je konverzace souhrnem replik a kontextů, ve kterých se repliky nacházejí. A stejně jako ve wrestlingu žádná z podívaných není samostatnou funkcí, a každý moment vnucuje bezvýhradné poznání vášně (vynořující se zpříma, jako jediná, a zároveň nikdy nekončící rozuzlením), repliky samotné samy o sobě nebudou fungovat, dokud na ně nebude navázáno další replikou a nevznikne tak rozhovor, ve kterém repliky budou moci vyniknout. Zde se opět nabízí analogie hádky. Každý moment eskalující argumentace má své dané místo v celém průběhu, nicméně ani jeden z argumentů během "zápasu" nic neřeší, pouze předchází odpovědi druhé strany. Popis wrestlingu se dá vztáhnout právě na podobné formy komunikace. Ať už se jedná o konflikt jako takový, kdy na sebe dva protiargumentující křičí argumenty bez výrazné funkce, nebo například o prostou výměnu historek (vyprávění příběhu jen kvůli vyprávění samotnému, kvůli jeho působení na ostatní), kdy konverzační partner prostě a jednoduše čeká na skončení repliky, aby mohl začít on s tou svou replikou, kterou z jakéhokoliv důvodu potřebuje sdělit, v samotném průběhu tohoto aktu nikdy nejde o výsledek "zápasu", jako pouze o jeho průběh a celkový efekt. Úkolem zápasníka není zvítězit, ale provést očekávaná gesta. V komunikaci to funguje podobně. Ve vyprávění záleží na obsahu, ale přesto od druhé strany očekáváme adekvátní reakci, ať už v podobě neverbálního projevu porozumění, smíchu, soucitu, politování, ocenění nebo pochvaly, případně o navazující repliku potvrzující porozumění vyprávěnému příběhu. Vyprávění historek se odvíjí od předem očekávaných reakcí, proto i vyprávění příběhů musí zapadat do celkového kontextu aktuální situace a prostředí. A v argumentaci

³¹ Tamtéž, s. 16.

zrovna tak. Stejně jako by bylo nevhodné uprostřed hádky odejít, začít se chovat, jako by se právě nic nedělo, a pak se bez výčitek do argumentace vrátit, nebude fungovat ani náhlá a z kontextu vytržená věta „nedáš si něco?“ nebo například slova „miluju tě“, po nichž by nepřišlo ono obávané, ale očekávané „ale“, které ukáže, že i tato replika měla v rámci konfliktu účel a vede k dalším argumentům potvrzujícím pravdu současného mluvčího. Protože stejně jako wrestling předkládá gesta pouze excesivní a ideálně užitečná pro celkové představení, ne pro pouhou epizodu zápasu, musí i jednotlivé repliky odpovídat celkovému účelu, i když jednotlivě nemusejí tak úplně ukazovat svůj smysl pro celkový zápas (například jednotlivé na sebe nenavazující, ale kontextuálně podobné historky, nebo jednotlivé argumenty, které v kontextu samotného řešeného problému nedávají smysl, ale celkově napomáhají k převaze či dokonce výhře jednoho nebo druhého konverzačního partnera). A podobně jako u wrestlingu člověk na zemi přehání a až do krajnosti tak může naplňovat pohled diváků nesnesitelnou podívanou na svou vlastní bezmoc, i uprostřed konfliktu nebo u vyprávění historek je záhodno lehce přehánět, aby vyvolaná reakce byla co největší, aby co nejvíce naplnila naše očekávání a uspokojila tak naši touhu po dosažení role, které jsme si na počátku zvolili dosáhnout, v očích našich komunikačních partnerů. I zde si jako wrestlingoví zápasníci vychutnáváme svou roli, protože právě ta je důvodem, proč jsme se do zápasu replik vůbec pustili.

Barthes naráží i na to, že zásadním východiskem zápasu je zápasníkovo tělo, tedy že jeho fyzické vzezření je pro podívanou velmi důležité.³² To platí i ve světě komunikačních zápasů. Naše vzezření odráží to, co od nás budou ostatní očekávat. Podle toho, jak budeme na ostatní po fyzické stránce působit, mohou odhadnout naše příští vystupování nebo přímo naše budoucí úmysly. Neverbální komunikace je na tomto poli mocným hráčem, ale nejen ona je zde důležitou součástí. Na to, jaký na ostatní uděláme dojem, má vliv i naše oblečení nebo tělesné propozice. I ty způsobují, že o nás samých mohou vznikat předsudky, na jejichž základě nás ostatní budou vnímat, a které se stanou součástí jejich kontextu pro porozumění významu a interpretaci našich slov. To může být také důvodem, proč, jak zmiňoval Z. Vybíral, se lidé často mýlí, když se domnívají, že právě oni dokážou naše úmysly nejlépe pochopit.³³ Barthes dává za příklad „padouchy“ či „frajírky“, ale argument lze vztáhnout na širokou oblast veřejnosti. Je pravděpodobné, že podle vzhledu budeme vytvářet nejrůznější asimilace k předchozím zkušenostem, a tím pádem předpokládat, na jaké úrovni, jakým

³² Tamtéž, s. 17.

³³ Vybíral Z., *Psychologie lidské komunikace*, kap. 1–3.

způsobem a jakým slovníkem s námi daný jedinec bude komunikovat, či zda vůbec komunikovat bude.

Fyzický zjev zápasníků je tedy podle Barthesa něčím, co ustanovuje základní znak, v němž je, i když zárodečně, obsažen celý zápas. Barthes charakterizuje wrestling jako diakritické písmo: „*Zápasník rozmisťuje nad základní signifikaci svého těla epizodická, ale vždy včasná a vhodná vysvětlení, která neustále napomáhají, aby byl zápas čten prostřednictvím gest, póz a mimiky, a dovádějí celý záměr k maximální míře jasné srozumitelnosti.*“³⁴ Tělo je tedy celým svým celkem komunikačním prostředkem. Stejně jako se zápasníci učí jednotlivé povolené údery a jejich ideální použití, i my máme naučené výrazy, postoje a gesta, a tyto podvědomě používáme ve stejných nebo velmi podobných situacích, což může být jeden z důvodů, proč se stáváme předvídatelnými.

Jelikož se v zápase ty nejspolečenštější nuance vášně, jako ješitnost, spravedlnost, smysl pro odplatu nebo rafinovaná krutost vždy šťastně setkávají s tím nejsrozumitelnějším znakem, jež v sobě všechny zmíněné dokáže zahrnout, diváci se dožadují právě oněch gest, která tyto nuance dokáží vyjádřit jednoduše, srozumitelně, ale přitom se správnou náruživostí. Diváci se nedožadují vášně samé, ale jejího obrazu.³⁵ Komunikační partneři jsou jeden druhému diváky. V analogii k wrestlingu jim nezáleží na tom, jestli jejich komunikační protějšek nechápe nebo neposlouchá aktuálně pronášenou promluvu, je pro ně pouze důležité, aby *ukázal*, že tomu tak je. Stačí obraz pochopení, ne pochopení samé. Při takové situaci mluvčí nepotřebuje vyslechnout radu nebo řešení, stačí mu pouhý projev pochopení, přičemž pochopení nebo řešení jako takové je odsunuto na vedlejší kolej. Ve wrestlingu se očekává srozumitelné zobrazení morálních situací, které se obvykle neodehrávají veřejně. Zápasníková gesta zde nepotřebují žádný živý přenos k tomu, aby se jevila jako pravdivá.³⁶ Pokud se vrátíme zpět k analogii konfliktu, ani v něm nepotřebujeme potvrzení, zda náš komunikační protějšek některou z replik skutečně myslí vážně. Samotný fakt, že byl argument pronesen znamená, že je s naprostou samozřejmostí myšlen pro danou situaci a kontext jako relevantní, pravdivý. Následky podobných aktů bývají různé, ale nevyhnutelné, a obvykle vnímatelné nejen prostřednictvím interpretace slov, ale i vizuálně (například uklidnění nebo ještě větší rozhořčení komunikačního partnera). A při tom všem je zde stydlivost více než nemístná. V podívané jde o expresivní vyjádření pocitů. Je nutné ukázat to, že při konfrontaci trpím, i to, že si současný průběh střídání replik užívám, čemuž

³⁴ Barthes R., *Mytologie* („Svět wrestlingu“), s. 18.

³⁵ Tamtéž, s. 18.

³⁶ Tamtéž, s. 19.

dopomáhají právě neverbální nebo parajazykové projevy jako smích, pláč nebo náhlá změna hlasitosti či intonace. V komunikaci nejde o skryté emoce, naopak. Jeden je má vyjádřit tak, aby je druhý (a nejen on, ale i případný další divák) pochopil. Zároveň stejně jako chce posluchač projevit svůj zájem pro uspokojení aktéra, aktér by měl chtít, a dle Berneho definice pohlazení i potřebuje, aby posluchač své emoce dával najevo. Mluvčí nepotřebuje ke svému uspokojení nic míň než to, aby posluchač ukázal, že sdělení na něj mělo vliv, dotklo se ho, že posluchač informaci přijal a zpracoval, k čemuž často stačí pouze expresivní mimika a gesta. A dobrý posluchač by naopak, i když ho daná věc vůbec nezajímá, měl toto projevit.

Mezi tyto projevy může paradoxně patřit i naprostý nezájem naší komunikační opozice. Mluvčí bude nadšeně přijímat signály utvrzující ho v tom, že posluchač dává pozor, i když nedává, a svého konverzačního uspokojení dosáhne při adekvátních a jím očekávaných reakcích, které jsou pro dané repliky vhodné, společensky přijatelné nebo žádoucí. Pokud ale posluchač projeví absolutní nezájem, ať už ponecháním repliky bez odezvy, ignorací verbální i neverbální nebo nějakým mnohem větším komunikačním prohrěškem jako "sobeckým" přebráním repliky bez řádného ukončení té původní, či odchodem z dané konverzace do ústraní bez vysvětlení (například ponecháním současného mluvčího bez odezvy a otočením pozornosti k někomu jinému nebo doslovných odchodem z místnosti, z aktuálního kontextu konverzace), ani případný návrat k původnímu mluvčímu, pokud neobsahuje omluvu nebo plynulé pokračování v konverzaci, původního mluvčího dostatečně neuspokojí, ba naopak. A to se zde ani nepouštíme do možného konfliktu z toho, pokud by se posluchač vrátil, ale v původní konverzaci nepokračoval, a choval se, jako by se právě žádné chyby ve společensky normativním chování nedopustil. Další možnosti, kterých původní mluvčí může využít, tak zůstávají na pokračování v ignoraci a podpoření této hry, tedy "zapomenutí" na původní téma a podřízení se posluchačově záměru, nebo vyvolání konfliktu. Pak zde vyvstává otázka opět asociální k podívané ve wrestlingu. A to ta, jestli se komunikačního pochybení posluchač dopouští zjištěně nebo nezištěně, záměrně nebo nezáměrně.

Ve wrestlingu má být podle Barthesa vše, co způsobuje utrpení, předváděno mimořádně expresivně teatrálně a zároveň obratně, eskamotérsky nebo dokonce snad i demagogicky.³⁷ Bolest by bez očividné příčiny nebyla divákovi srozumitelná, skrytá gesta by tak porušovala nepsané zákony wrestlingu. V tomto smyslu má v případě konfliktu jeden z aktérů možnost zahrát kartu, o které oba vědí, že bude fungovat způsobem, jakým si mluvčí

³⁷ Barthes R., *Mytologie („Svět wrestlingu“)*, s. 19.

přeje. I to má ale svá pravidla. Například použití již promlčené věci by mohlo být porušením zákonů expresivního vyjadřování, porušením pravidla, že bolest se nesmí objevovat bez příčiny. Stejně tak použití argumentu, o jehož účincích víme, že bolest jím způsobená by pro druhého aktéra mohla být již neúnosná. V takovém případě by se ve wrestlingu diváci obrátili proti takto zákeřnému zápasníkovi, a svou podporu by nejspíše dali jasně najevo trpící oběti. V rámci konfliktu by ale takovéto „protizákonné“ argumenty mohly sloužit k jeho ukončení, otázkou však je, za jakou cenu. Jaká by byla reakce posluchače? Počínaje jeho neverbálním projevem, emoční odezvou (urážení se, pláč, agrese) a pokračující třeba i k verbální obraně jako urážky, vulgarita? Nebo by se naopak komunikační partner stáhl do ústraní, odešel a sám by se dopustil společenského pochybení v rámci střídání replik? A bylo by takové pochybení vůbec pochybením? Taková komunikační gesta (tedy zákeřné argumenty) by se tak mohla stát až parazitními.

To by se dalo také shrnout jako opak Berneho způsobu výměn oněch pohlazení. Zatímco Barthesova definice chvatu charakterizuje určitou figuru jako schopnou na neomezenou dobu znehybnit protivníka a držet ho ve své moci, a dává jí funkci srozumitelně připravit publiku obraz utrpení, což dočasnému vítězi umožňuje zabydlet se ve své krutosti a obecenstvu předvést „*děsivou zahálčivost trýznitele*“³⁸, pohlazení má mít funkci komfortu, vrácení slušného nebo vstřícného konverzačního obratu. Naopak Barthesův chvat se ukazuje jako rána, kterou dotyčnému v rámci výměny názorů nebo konfrontace zasadíme proto, abychom ho dočasně „položili na lopatky“, do chvíle, než najde další argument, kterým by nám ono gesto mohl vrátit. Tato vteřina ticha pak dává šanci jak protivníkovi, aby našel další slova pro svou další obhajobu, tak nám, abychom ho v nestřežení chvíli příměří mohli případně nečekaně a definitivně porazit, což by se ale ve wrestlingových pravidlech podívané nesetkalo s diváckým úspěchem, a stejně tak by to mohlo znevážit čest trýznitele pro další možnou komunikaci. Toto definitivní gesto se v Barthesově terminologii nazývá „manžetou“, tedy gestem, které zašlo již příliš daleko, překročilo morální pravidla a následně bude publikem odsouzeno.³⁹ Stejně jako u Pohlazení ale v procesu rozhodování půjde o předem dané obraty, způsoby nebo techniky, které budou pravděpodobně předurčeny dávno před samotným rozhodnutím se, zda zvítězit, nebo dát další šanci. V oblasti komunikace by jako „manžeta“ mohl sloužit naprosto nerelevantní argument, který s kontextem situace nemá moc společného, ale ve výsledku (nebo možná právě kvůli tomu)

³⁸ Tamtéž, s. 20.

³⁹ Tamtéž, s. 20.

je tím finálním, který střídání replik ukončí, protože z morálního, kontextuálního, faktického nebo emocionálního hlediska již není možné dále pokračovat.

Další analogií konverzačních počinů a Barthesova wrestlingu je i to, že stejně jako ve wrestlingu není porážka rozuzlením a závěrem (ale naopak trváním a expozicí navazující na starověké mýty o veřejném utrpení a ponížení, kdy je zápasník svou porážkou jakoby ukřižován)⁴⁰, ani v konverzaci není poslední replika tou doopravdy finální a závěrečnou. V tomto případě posuneme princip pohlazení do pozadí, a budeme se chvíli věnovat pouze konverzaci jako zápasu. V kontextu wrestlingu zde můžeme vidět dvě roviny: první, kdy závěrečná replika hraje roli pouze jako následující prvotní replika nové konverzace. Účastník sice aktuální střídání replik vnímá jako ukončené, to ale neznamená, že nemůže již řečené argumenty použít v další navazující konverzaci s úplně jiným posluchačem. Debata o debatě předchozí tak udržuje onu obraznou „porážku“ stále při životě, umožňuje jí opakovaně vstávat z mrtvých a dává jí naději na nekonečnou existenci. Druhou rovinou je doslovné „vymáchání“ konverzačního protivníka v porážce. Oběť veřejně a viditelně trpí, uráží se, protože jí bylo ublíženo, a tento stav si pro oko publika udržuje co nejdélnější možnou dobu – ať už z důvodu potřeby politování a soucitu, nebo jako paradoxní výraz pýchy na to, že porážku ustála. Výherce naopak může poraženého v tomto stavu udržovat proti jeho vůli. Dávat mu neustále najevo, že finální argument má svou váhu i v jiných situacích, že pravda byla na jeho straně, a že současná prohra pro poraženého není pouze momentální epizodou, ale ještě bude, nebo minimálně může mít dohru v dalších konverzacích, a donekonečna tak vytvářet nové a nové následky.

Wrestling je především, podle Barthesa, kvantitativní sérií odplat. Odplata může být nečekaným zvratem, a diváci si zvraty vychutnávají jako dobře načasované románové epizody, jejichž uspokojivost závisí na kontrastu úspěšnosti zasažených a navracených ran.⁴¹ A zvraty mají jakousi morální krásu. Proč bychom jinak dobrovolně nastavovali své obličejové grimasy údivu, i když předem víme, co přijde? Pokud očekáváme odplatu a stejně se tváříme překvapeně, když se nám jí dostane, jediným důvodem takového počinání může být snad jen touha po dramatizaci a divadelním efektu. Pravidla neomezují, pravidla pouze zdánlivě regulují. Zápasníci nejsou zuřiví, pouze mají zápal pro věc. Konverzační oponenti během hádky nejsou zlí, pouze se nechávají unést vášní, jsou opilí momentem, mocí, kterou jim daná pozice nabízí. Tedy použít všechny možné zbraně v rámci oněch zdánlivě

⁴⁰ Tamtéž, s. 21.

⁴¹ Tamtéž, s. 21–22.

regulujících, často nepsaných pravidel. A obrazem dodržení oné všeobecné slušnosti nechť jmenujeme onu pověstnou omluvnou květinu několik dní poté.

Komparace wrestlingu a boxu nebo juda je pro naše srovnávání rovněž vítaná. Oproti wrestlingu je v judu nebo boxu závěr pouze suchý a nezáživný, Barthes ho přirovnává k předložení důkazu.⁴² I my bychom zde měli rozlišovat mezi rozhovorem pro rozhovor sám, což by více odpovídalo wrestlingu, a konverzací jako dialogem s nutným závěrem a dosažením cíle, což se objevuje v boxu nebo judu. Barthes dále uvádí, že některé zápasy jsou završeny a korunovány závěrečnou změtí, v níž se ruší veškerá pravidla i omezení ringu, a zápasníků, sekundantů, diváků i rozhodčích se zmocňuje zmatek.⁴³ Taková chvíle, pokud nastane v konverzaci, znamená pronášení replik, které původně nemusely nebo vůbec neměly opustit myšlenky a stát se veřejnými, ale najednou už nejdou vzít zpět. Zmatek vede k tomu, že se jeden z konverzačních partnerů může nechat unést, a závěrem pak litovat činů, které se kvůli chaosu vydraly na povrch. Sem patří i obraz dokonalého padoucha z francouzského wrestlingu, jehož diváci odsuzují kvůli porušení logiky a selhání pomsty a trestu, a kterého Barthes popisuje jako vynalézajícího nečekané figury a přesto stále věrného své úloze. Jako někoho, kdo je jaksi vrtkavý, a uznává pravidla jen tehdy, jsou-li pro něj užitečná. Zároveň tak porušuje formální kontinuitu póz, je nepředvídatelný, a tedy asociální a podle situace střídavě zavádí a popírá formální omezení prostoru ringu, nebo se podle potřeby dožaduje ochrany toho, co sám před chvílí nerespektoval.⁴⁴ Takovýmto „francouzským“ padouchem by se z několika důvodů dal nazvat i Petr Švajcar, hrdina (nebo snad padouch?) románu o Neviditelném.

3. NE/VIDITELNÉ

Jak již bylo řečeno, konverzační principy a pravidla se většinou neukazují napřímo, ale vyplývají ze situace, ve které se konverzace odehrává. Jsou svým způsobem neviditelné, pravidla jsou nepsaná, vyplývají ze společenských norem a očekávání konverzačních partnerů. Neviditelnost symbolizují také myšlenky jednotlivých aktérů, protože to, co je řečeno, zpravidla bývá pouze výtah ze skrytých myšlenek, a pokud se již stane, že jeden z partnerů upřímně přizná veškeré své myšlenky – včetně těch kontroverznějších, těch, které by opozici mohly ranit, nebo těch, které by mluvčího přivedly do jakkoliv nepříjemné situace (pocit trapnosti například), je pravděpodobné, že tato skutečnost nebude ponechána bez

⁴² Tamtéž, s. 23.

⁴³ Tamtéž, s. 23.

⁴⁴ Tamtéž, s. 23.

odezvy a následků, které nemusejí nutně být příjemné ani pro jednoho z konverzačních partnerů.

Román Jaroslava Havlíčka *Neviditelný* z roku 1937 je koncipován jako příběh mezigeneračního soužití rodiny Hajnů ve velkém domě, v němž se většina životních epizod točí kolem kontroverzního a tajemného strýčka Cyrila, a do kterého se přiřzení ještě tajemnější a ještě kontroverznější hrdina románu Petr Švajcar. Tajemný a kontroverzní není Petr pro čtenáře, tuto úlohu v románu zastává strýček Cyril, nýbrž tajemným se jeví pro zbytek domu Hajnů, v pozdějších kapitolách dokonce i pro jeho ženu Soňu, která zpočátku vypadá, že si je Petrem, jeho vzorci chování a tím, kdo Petr ve skutečnosti je, víceméně jistá.

3.1 Chladný cynik, znalec duší a důležitost kontextu

Petr Švajcar je postavou veskrze negativní. Jeho pravou podstatu odhaluje až právě Hajnův dům, kde Petrovo rozumové a neemoční chování postupem času nabírá na obrátkách a ukazuje, jaký je Petr ve skutečnosti. Čtenářům je tak postupně stále více upíráno to, proč se lidé pouští do čtení příběhových románů – tedy ztotožnění se s (většinou) hlavní postavou celého díla. Petr je prezentován jako negativní charakter, není proto možné se do něj vcítit. Pro čtenáře je tak paradoxně stále těžší chápat Petrovy pohnutky.⁴⁵ Paradoxně proto, že ač se s postavou při čtení postupně stále lépe seznamujeme, její rozumové řešení situací, důvody chování a chování samotné neseďí do vzorce kladného hrdiny, a čtenář, (někdy i jen podvědomě) doufající ve zdárný a šťastný konec, se ho nikdy nemůže dočkat. Očekávání, že zrovna teď, v téhle epizodní chvíli, se Petr přeci jen změní a udělá dejme tomu dobrý skutek, jeho systém přemýšlení se jako zázrakem změní a příběh se otočí, je tak pouze planou nadějí, která brání právě chápání dalších a dalších negativních činů, kterých se Petr v domě dopouští. Dalším důvodem nemožnosti ztotožnění se i s dalšími postavami románu je i fakt, že nemůžeme nahlédnout do jejich myšlení, protože veškeré jejich konání je nám zprostředkováno právě pohledem Petra Švajcara. Jejich pohnutky jsou tak čtenářům skryté, a musí se spokojit pouze s jejich interpretací.⁴⁶ Na druhou stranu, Petr v roli vypravěče odhaluje skryté vnitřní principy celé rodiny, rozkrývá jejich maloburžoazní a navenek typicky reprezentativní vzorek rodiny a dává čtenáři nahlédnout do jejich hierarchie, rozložení moci a skrytých vzorců chování a principů jednání.⁴⁷ Zároveň je zde ale na místě

⁴⁵ Synek S., „Fascinace neviditelností“ in FULKA, Josef, NOVOTNÝ, Jaroslav (eds.). *Fascinace neviditelností: studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*, Praha: Togga, 2009, s. 67.

⁴⁶ Tamtéž, s. 63.

⁴⁷ Novotný J., „Ne-vidění v románu Jaroslava Havlíčka *Neviditelný*“ in FULKA, Josef, NOVOTNÝ, Jaroslav (eds.). *Fascinace neviditelností: studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*, cit. dílo, s. 19–27.

použit srovnání J. Češky, které Švajcara staví do opozice role detektiva.⁴⁸ Zatímco detektiv se snaží odkrýt úmysly, Petr podobných principů používá ne k odkrývání strategií a následnému porozumění situacím, pohnutkám a jednání, ale k pouhému pozorování jednotlivých scén, které se v domě odehrávají. I to může být dalším důvodem, proč nakonec čtenáři neprojevují sympatie ani samotnému Petrovi, ani zbytku rodiny Hajnových.

Ač román začíná v budoucnosti a jako první je nám nabídnut pohled na Petra vracejícího se na místo činu (paradoxně v mnoha ohledech doslovně), s jeho skutečným příběhem se postupně setkáváme až v rámci retrospektivního vyprávění. Petr se nám sám představuje jako člověk z nuzných poměrů, jehož hlavní náplní dětství bylo neustálé soupeření se sourozenci a snaha urvat si tak své místo v rodině, později ve světě. Již tento úvod nám potenciálně naznačuje, že jeho chování v budoucnosti nebude jiné.⁴⁹ Petrovo sociální pozadí ovlivňuje a definuje jeho způsoby komunikace. Pokud pomineme, že tuto skutečnost čtenář sám může z činů vycítit, Petr se na ni i ve svých myšlenkách, pohnutkách a odůvodňování jednání odkazuje.⁵⁰ Petr tak všechny své budoucí interakční partnery vnímá jako soupeře.⁵¹ Ti mu stojí v cestě za jeho vidinou něčeho, co by se v krajním případě dalo nazvat jeho individuálním pocitem štěstí. Proto se nejspíše ve většině případů uchyluje k manipulaci a negativnímu, až krajně nemorálnímu chování. Na popis Petrovy osobnosti nám postačí zapůjčit si výrazy z eseje J. Novotného: Petr je chladný cynik, samozvaný znalec duší a z biologické podstaty egoista. A to i přesto, že jeho sebevědomí vlastně nemusí být až tak vysoké, jak se na první pohled zdá. Jak zmínil v eseji „Vyprávění jako inscenace spravedlnosti“ Jakub Češka, Petr často hledá potvrzení v pohledech druhých, i kdyby to měl být pohled blázna⁵² (v odkaze na situaci, kdy se Petr ptá Soni, jestli se strýček Cyril ve svých spisech zmiňuje i o něm).

V interakcích s druhými je Petrovi nejlepším spojencem rozum. Protože interakční partneři jsou pro něj protivníky a bojovníky, i samotná interakce se pro něj stává zápasem. Neúspěch u druhých vnímá jako selhání, výsměch nebo urážku, a pokud se u něj již objevují nějaké emoce, jsou víceméně negativní. Je sobcem, a to i vůči vlastnímu dítěti, o Soně jakožto jeho manželce ani nemluvě. Ta je pro něj pouze prostředkem, jak dosáhnout vysněného sebepokračování, a ne plnohodnotnou lidskou bytostí. I to je důvodem, proč Petr

⁴⁸ Češka J., „Vyprávění jako inscenace spravedlnosti“ in FULKA, Josef, NOVOTNÝ, Jaroslav (eds.). *Fascinace neviditelností: studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*, cit. dílo, s. 43–45.

⁴⁹ Novotný J., cit. text, s. 16–19.

⁵⁰ Synek S., cit. text, s. 61–63.

⁵¹ Novotný J., cit. text, s. 16.

⁵² Češka J., „Vyprávění jako inscenace spravedlnosti“, in *Fascinace neviditelností*, cit. dílo, s. 56.

zůstává nadále sám, i když prakticky je součástí nejprve vztahu, později svazku manželského.⁵³ Ostatně ani toho nedosáhl zcela čistě a upřímně. S upřímným záměrem zplodit syna, to ano, ale ne upřímným jednáním. K manželství se dostal manipulativním chováním, záměrným hraním a naplňováním předpokládaných očekávání těch, u kterých požadoval vlastní úspěch.

Již bylo zmíněno, že Petr kvůli svému charakternímu pozadí, způsobu výchovy i soupeření se sourozenci vnímá i ostatní lidi, s nimiž interaguje, především jako soupeře. Analogie k Barthesově wrestlingu je zde více než zřejmá. Pokud je pro Petra interakce především zápasem, ve kterém musí bojovat o přízeň a o udržení své pozice v rodině, nebo ideálně o postup do vyšších příček hierarchického uspořádání rodinného klanu, nezbyvá mu než dělat dojem na diváky a přihlížející, a tedy naplňovat jejich zmíněné očekávání. I proto je překvapující a minimálně úsměvné, že se nevzdává svého obrazu asociálního podivína. Nedostává Berneho principům výměn pohlazení, která by mu mohla přinést alespoň trochu základní přízně, ale drží se svého chladného přístupu. V rámci struktury konverzační analýzy se často snaží druhými manipulovat tak, aby finální replika patřila právě jemu, nebo odpovídá na repliky i skutky nečinností, což působí jen větší zmatek a kontroverzi, a následně budí pouze další negativní pocity ohledně jeho charakteru. A z pohledu základních principů lidské komunikace a uspokojení komunikačního partnera? Zpočátku sice jeho gesta odpovídají očekáváním druhých, ale jedná se pouze o přetvářku, hru a manipulaci. Jakmile Petr dosáhne svého, dále už nenabízí žádné viditelné reakce, které by mluvčím daly pocit vyslyšení, souhlasu, pochopení, nebo alespoň toho, že jejich promluva měla nějaký smysl a nepřišla nazmar.

Zde se vrací myšlenka z eseje Goodwina a Heritage o důležitosti kontextu. Petrův původ a cynismus vytvářejí takzvaný pohled zespoda, díky čemuž je možné, aby čtenáři odhaloval banálnosti a nízkosti, které vládnou vztahům a úmyslům jednotlivých postav v Hajnově domě.⁵⁴ Švajcarův sociální kontext také udává jeho myšlenkové pochody, což ovlivňuje následné vzorce chování, průběhy interakce a tedy i celkový dojem, jaký bude Petr u dalších komunikačních aktérů budit. On sám má pocit, že je již řečeným znalcem duší, že dokáže druhé rozklíčovat a získané znalosti použít ve vlastní prospěch. Navíc si je vědom, že s trochou snahy dokáže ostatní okouzlit.⁵⁵ Toho také v prvotních chvílích hojně využívá, a získává si tak počáteční přízeň. Nicméně fakt, že se těchto postupů nedrží i nadále (po tom,

⁵³ Novotný J., cit. text., s. 17.

⁵⁴ Tamtéž, s. 16–19.

⁵⁵ Tamtéž, s. 17.

co dosáhl základu pro vlastní úspěch – tedy svatby se Soňou), může být oním spouštěčem výsledného negativního vnímání jeho osobnosti, a tedy důvodu, proč je ve výsledku považován za asociála a necitu. Absence pozitivního emočního projevu, prokazaného soucitu, přiznaný cynismus, nedodržování základních sociálních norem (jako skrývání negativních myšlenek nebo emocí, když nejsou na místě) v rámci komunikace a nenaplnování ani minimálního pozitivního očekávání v roli posluchače tento argument pouze potvrzuje.

3.2 Kontexty vedlejší

Pro analýzu chování a způsobů komunikace, přístupu jednotlivých komunikačních partnerů k sobě navzájem i to, co se v románu „šušká“ o někom třetím, samozřejmě nezáleží pouze na charakteru postavy hlavní (tedy samotného vypravěče), ale i na charakterech postav vedlejších. A tedy přirozeně na kontextech, ze kterých pocházejí, které si vytvářejí, a ve kterých žijí.

3.2.1 Výhody i nevýhody ne/viditelnosti

Strýček Cyril se může pyšnit výhodou fiktivní neviditelnosti. Fakt, že lidé, kteří dům obývají i navštěvují, hrají jeho hru na nevidění, mu dodává moc dělat si v podstatě cokoliv. Alespoň to se tedy Cyril domnívá. Pravdou zůstává, že je paradoxně nejstřeženější postavou v domě, protože v návaznosti na zachování tajemství hry musí být každý jeho krok znám, ideálně předvídan. Vzhledem k tomu, že nemůže být konfrontován napřímo, je zde nutný odlišný druh komunikace než s ostatními členy domu. Zatímco zbytek osazenstva spolu komunikuje pomocí verbálních projevů směřovaných jeden druhému, kdy v tomto způsobu hraje neverbální komunikace roli pouze manipulativní nebo naopak podvědomě prozrazující pravou podstatu sdělení, u Cyrila je potřeba obejít tento styl a komunikovat s ním nepřímou. To vyžaduje jak více expresivní, tak i záměrná neverbální gesta, ale i komunikaci *pro někoho* (v opaku komunikace *s někým*). Příkladem může být scéna, kdy Katy jen tak do větru rozpráví o tom, že v domě bude svatba. Jedná se o divadlo, o představení, aby divák (nebo v jistých případech pouze posluchač) pochopil, oč běží, co se bude dít, aniž by ho někdo s informací napřímo konfrontoval. Cyril je v tomto ohledu oním wrestlingovým divákem. To pro něj se odehrávají veškerá představení, to kvůli němu se vždy lehce, ale znatelně změní atmosféra, když vejde do místnosti. Tím, že nechce být viděn, ušil si na sebe bič neupřímnosti a nálepku publika, které musí být bráno v potaz a ideálně oklamáno tím, čím si oklamáno být přeje, nebo čím oklamáno být má.

Otázkou zůstává, zda Cyril přeci jen nechtěl být viděn a slyšen. Věřil, že je skutečně neviditelný? Když na počátku příběhu Petr objeví existenci Neviditelného, zmíní se, že v jeho chování byla až dokonce průzračná snaha zůstat nezpozorován. Pokud se Cyril opravdu snažil, plížit se a schovávat se za pilíři, věřil skutečně tomu, že je neviditelný? Při vyprávění o Cyrilově minulosti se setkáváme s dalším utvrzováním, že chtěl být neviditelný již od svých studií, že nechtěl býti hýčkán, pouze nebýt vidět. Není však možné, že právě svou neviditelností se mu dostalo nejvyšší možné pozornosti? Vraťme se na chvíli zpět k analýze nečinnosti. Při střídání konverzačních replik je nečinnost nežádoucí. Pokud již posluchač nemá mluvčímu co odpovědět nebo čím navázat, měl by dát minimálně najevo, že konverzaci též považuje za ukončenou, ať už úsměvem, pokývnutím nebo krátkou verbální frází, a až pak skutečně fyzicky odejít, otočit hlavu, pohled nebo pozornost k někomu jinému a započít konverzaci novou. Pokud je tato norma porušena, mluvčí bude pravděpodobně minimálně zmatený, ba co víc, může v něm tento akt vzbudit negativní pocity vzteku nebo smutku. Jisté však je, že buďto si na tohoto posluchače pro příště bude dávat pozor, případně se cíleně bude vyhýbat interakci s ním, nebo se mu naopak bude snažit zavděčit, a hledat nové taktiky, jak získat jeho zájem. V obou případech však posluchači projeví větší pozornost než doposud, ať už aktivní nebo pasivní formou. Není tedy možné, že i Cyril vlastně jen toužil po více pozornosti? Vědomí toho, že se ostatní vyloženě snaží nás nevidět, a samotný fakt, že člověk vynaloží takové úsilí, aby na naši přítomnost nijak nereagoval, je přeci ve zvrácené logice její nejvyšší možnou formou...

Pravdou však zůstává, že Cyril naprosto dobrovolně neopouštěl dům. Mimo zdi Hajnova sídla nebyl neviditelný, ba dokonce ani ten, se kterým se jako s neviditelným jedná. Lidé se k němu nechovali tak, jak si představoval, jeho přítomnost brali v potaz, narušovali jeho přesvědčení o vlastní neviditelnosti. Cyril tak mimo zdi a vlastní svět domu samotného ztrácel jistotu. To je také dosti obecným jevem, a tedy nic překvapivého. Tam, kde nemůžeme předvídat chování druhých, kde podle gest nemáme šanci předpokládat následující vývoj situace, nebo kde nemůžeme předpovídat ani gesta samotná, vzniká nejistota a ztrácíme sebevědomí. Problémem by byl argument, že i chování v daném prostoru mimo prostor vlastní se dá generalizovat, že člověk by se stejně jako ve vlastní rodině mohl na základě obecných gest vyznat i ve skupině lidí, které předtím nikdy nepotkal. Nebo že právě venku mimo vlastní zónu a známé tváře se můžeme stát více neviditelnými než před někým, koho známe důvěrněji. To je sice pravda, ale neplatí to vždycky. Výstřední jedinci budou vždy vyčnívat, a Cyril podle všeho lehce, pokud ne dosti, výstřední byl. A zatímco pro obecnou populaci právě situace mezi neznámými lidmi mohou zajišťovat onu

neviditelnost (protože pokud člověk chce, může se snadno ztratit v davu), pro Cyrila to znamenalo její vyvrácení.

V této části se jeví praktické odkázat na esej „Blud neviditelnosti“ od Zbyňka Havlíčka a jeho rozbor neviditelnosti jako takové. Dle něj značí neviditelnost zvláštní moc, a to hlavně v pohádkách a dětském světě imaginace. Postava díky neviditelnosti může vykonat hrdinské činy stejně jako být zloduchem. K jejímu dosažení navíc většinou postačí kouzlo nebo magický artefakt.⁵⁶ Cyril se koneckonců neviditelnosti snažil dosáhnout podobně. Sám Hajn vyprávěl Petrovi, že Cyril si ve své komůrce míchal všelijaké elixíry, využíval chemických pokusů pro vytvoření jakéhosi lektvaru. Jaký byl však jeho finální úmysl? Proč vlastně chtěl být neviditelným?

Neviditelnost může v přeneseném významu znamenat nezranitelnost, nesmrtelnost nebo vševědoucnost. Často je dávana za vlastnost bohům, a pokud je neviditelný padouch, hrdina musí vynaložit dvojí úsilí, padoucha obelstít nebo vymyslet jinou strategii, která by mu pomohla dosáhnout svého. Jedná se také o atribut sebevyvyšující – díky schopnosti nebýt vidět se snáze pomstíme nepřátelům, ale i sebeponižující – snaha nebýt vidět, ztratit se ze světa, neexistovat, zbavit se tak pocitu úzkosti nebo trapnosti pramenícího z toho, při čem nás okolí přistihne nebo může přistihnout.⁵⁷ Přesuňme se odtud přímo k tomu, že právě z úzkostí může proudit neviditelnost ne jen jako pouhá nevinná touha, ale jako součást legitimní a diagnostikovatelné psychózy. Havlíček tento jev nazývá právě bludem neviditelnosti. Jak jsme již zmínili, Cyril mohl být neviditelný pouze v domě Hajnů. Z toho pramení jediné, a tedy že skutečně musel věřit svému bludu. Protože pouze blud neviditelnosti může být vyvrácen při přímé konfrontaci se světem.⁵⁸

Výhoda být neviditelný je ta, že se člověk může objevit i v situacích, kterých by jinak nebyl svědkem. Jedním z lidských strachů může určitě být i strach z pomluvy. Pokud se lidé bojí, co se o nich kde říká, a jestli se náhodou neobjevují jakékoliv reputaci ničící informace, schopnost být neviditelným a stát se tak přihlížejícím konverzace, ve které se o něm mluví, by mohla výrazně dopomoci jejich sebevědomí. Pokud by ovšem obsah rozhovoru nebyl hanlivý. V takovém případě by mohla taková zkušenost vést alespoň k poznání pravdy a možná následné snaze s tím „něco udělat“. Otázkou je, jestli by tato zkušenost pravdy pomohla psychickému stavu objektu pomluvy, nebo zda by jej poslala až na úplné dno

⁵⁶ Havlíček, Z., „Blud neviditelnosti“ in HAVLÍČEK, Zbyněk, *Skutečnost snu*, Praha: Torst 2003, s. 314–315.

⁵⁷ Tamtéž, s. 314–315.

⁵⁸ Tamtéž, s. 318.

propasti sebezhroučení. A jestli by vůbec bylo ve světě, kde neviditelnost skutečně existuje, a vaše podvědomí je tak připraveno na fakt, že vás neustále někdo může sledovat, možné se pravdu jakkoliv dozvědět, a veškeré chování by pak nevypadalo stejně jako ona představení, která se dělají pro (ve wrestlingu i v domě Hajnů) nepřiznaného diváka. Co by se stalo, kdyby někdo během Cyrilovi návštěvy mluvil konkrétně o něm jakkoliv hanlivě?

Pro obyvatele domu je Cyrilova přítomnost a hra na neviditelného značně rozporuplná. Zatímco prateta, jejíž pozice v domě je značně mocensky výrazná, tuto hru podporuje a v některých momentech se i zaslouhuje o její pokračování, Hajn se pouze přizpůsobil pro klid v domácnosti, Soňa tento výmysl spíše trpí (sama popisuje Cyrilovu neviditelnost jako hrozně nepříjemnou, protože strýček je jí, dle jejích slov, neustále v patách, a ona ho nemůže napřímo odehnat). A Petr? Ten se postupem času stále více snaží Cyrila odstranit. I když zpočátku využívá jeho domnělé neviditelnosti ve vlastní prospěch a osobní epizodní pomsty (jako když ho zavřením dveří praštil do obličeje, protože tam přeci vůbec nikdo nebyl), s postupujícím vývojem situace ani to není dostačující, a Petr tak nevidí jiné východisko, než se Cyrila nadobro a úplně zbavit.

Cyriova touha po tom nebýt spatřován je ale vlastně docela paradoxní. Lidé přeci chtějí být viděni a slyšeni. Neviděn a neslyšen by mohl chtít být pouze ten, který má strach, nebo něco skrývá. Anebo, samozřejmě, onen již zmíněný pohádkový hrdina s chrabrymi úmysly. Ale ostatní? Proč by se lidé jakožto bytosti sociální chtěli vzdát práva na pozornost? Ukázkovým případem zde může být epizoda se svatbou.⁵⁹ Petr se Soňou v čele stolu, s veškerou pozorností mířenou na ně, Cyril v koutě a šťasten ve své neviditelnosti, kterou se zbylí svatebčané tak urputně snaží předstírat. Netoužil však v tuhle chvíli po neviditelnosti i Petr? Sám situaci popisoval jako velmi náročnou, protože se musel neustále snažit tvářit vlídně, povzneseně a šťastně. A, koneckonců, řeč těla se ovládá lépe v situaci jeden na jednoho. Soustředíte se na pozorující protějšek, reagujete jen a pouze na něj a na jeho projevy. V případě plné místnosti musí tedy být samozřejmě mnohem náročnější se soustředit a hrát správně. Pokud by v tuto chvíli byl neviditelný Petr, jeho povinnost držet si tvář by rázem byla ta tam, stejně jako snaha udržet své chování na takové úrovni, která ho neprozradí, nevzbudí žádné podezření a umožní mu odehrát svou část, držet se v roli. Neviditelným není ten, kdo se chová neviditelně. To, že je o své neviditelnosti přesvědčen, ho paradoxně činí nejčitelnější osobou v místnosti. Je průhledným, ale ne ve smyslu, ve kterém by si průhledným býti přál. Naopak právě ti, kteří jsou vědomě všem na očích, jsou

⁵⁹ Havlíček, J., *Neviditelný*, Praha: XYZ 2012, s. 148–151.

těmi skutečnými neviditelnými, páchajícími úhybné manévry, které mají sloužit ke skrytí jejich pravého já.

K takovému chování však potřebujete odpovídající prostředí. V opačném případě nemáte šanci ve své přetvářce vydržet a své myšlenky uchovat, setrvat ve svých manévrech. Ani Petr, mistr manipulace, se tomuto nakonec neubráníl. Právě zviditelnění skrytých vnitřních pohnutek může nakonec být tím, proč vztahy v rodině Hajnů tak moc selhávají. Pokud je všechno v domě neustále pod dohledem, respektive – pokud se všichni obyvatelé *cítí* být pod neustálým dohledem, ať už dohledem Cyrila nebo nějaké vyšší moci, a jejich hlavou neustále proudí strach z přistižení, je jim odepřen onen pocit bezpečí a bezpečnosti vlastního tajemství. V komunikaci potřebujeme filtrovat své myšlenky skrz ústa. Neříkáme všechno, co si myslíme, jsme naučeni používat na svá slova síto a prosévat jen to, co je pro danou situaci vhodné, i když je pro každého vhodnější něco trochu jiného. U Hajnů toto nemohlo nikdy fungovat. Už jen s odkazem na esej „Osud rodu Hajnů – iluzionista, který nadzvedává plachtu“ od Taťány Petříčkové, která v textu zmiňuje samotný dům jako původce pocitu dohledu, můžeme říci, že sám dům tedy tajemstvím zabraňoval (a to i různými symbolickými vizuály, jako například lustrem, který značil vševědoucí oko, ústění všech pokojů do hlavní haly – síně, která všechny hlídá a které nic neunikne, stín mříží kreslený za postavou, když na lustr padlo světlo pod určitým úhlem...).⁶⁰ A jelikož *místo neviditelného bylo již obsazeno*,⁶¹ problémy mohly vznikat právě kvůli tomu, že ostatním obyvatelům bylo upřeno skrývat to, co chtěli, nebo to, co mělo zůstat skryto.

3.2.2 Nutná oddanost, pocit viny a ne/důvěra

Kromě Petrových strastí s tím zůstat neodhalen minimálně do chvíle, než mu bude patřit alespoň nějaký podíl na moci v rodinném klanu Hajnů, a Cyrilovy oddanosti neviditelné existenci, je v domě další znak stojící za zmínku. Tím je motiv oddanosti. Stejně jako by Hajn měl podle všeho být vděčný prateť za to, že jaksí spravuje blaho obyvatel domu a přijala "těžkou úlohu" spočívající v poskytování ochranných křídel a řízení domácnosti, měli by stejně tak Hajnovi (i prateť) být vděční Katy a Filip, a to především za to, že se jich v nejvyšší nouzi rodina ujala. Jakožto nově příchozí byli přijati v roli dlužníků a věčných sluhů, jejichž hlavním úkolem je podřídit se a jejichž hlavním projevem má být nekončící vděčnost rodině, která má plné právo rozhodovat o všem, co se v jejich životech

⁶⁰ Petříčková T., „Osud rodu Hajnů – iluzionista, který nadzvedává plachtu“ in FULKA, Josef, NOVOTNÝ, Jaroslav (eds.), *Fascinace neviditelností: studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*, cit. dílo, s. 72–73.

⁶¹ Tamtéž, s. 72.

bude dít. Pokud by se snad pokusili vzepřít, znamenalo by to útok na blaho, ba dokonce na samotnou mocenskou autoritu – tedy pratetu.⁶² To, že tato oddanost funguje, může úzce souviset se strachem. Hajn se bojí, že je opustí prateta, Katy a Filip se mohou bát, že z domu budou možná i vyhozeni, pokud by si snad dovolili jakoukoliv revoltu. Na druhou stranu, i prateta by zde mohla být obětí strachu, a to strachu z toho, že oddanost náhle jako lusknutím prstu skončí, a ona ztratí svou pracně vybudovanou pozici monarchy v království, kde si obyvatelé vzájemně tahají za nitky.

Komunikovat strach je složité, a tím spíše v situaci, kdy vaše pozice ve společenství, ve kterém se nacházíte, není úplně stabilní. Tím více se zde otevírá další problém, vznikající v momentě, kdy se Petr pokusí jemnými náznaky získat Katy na svoji stranu, později jako milenkou. Je možné, že Katy se ze svého statusu vděčné služby naučila jen a pouze to, že musí svému okolí vždy vyhovět? V příběhu je patrné, že i ona s Petrem flirtuje. Není však jasné, zda to dělá z vlastní vůle, nebo je to jen naučená bezmoc. Tedy fakt, že se vzdala jakékoliv svobodné vůle v rámci rodiny, a její sociálně historický kontext jí momentálně nedovoluje nic jiného, než hru dál hrát. Příkladem může být i moment, kdy cítí vinu za smrt Soni nebo odpovědnost za záchranu malého Péti. V obou případech šlo o fakt, že se nějak podílela na činu, který později způsobil tragédii. Ať už se jednalo o otevření okna nebo záchranu života dítěte, z nichž ani jedno není samo o sobě špatnou věcí, to, že tyto činy měly negativní následky, nutí Katy zůstat s Petrem, a co víc, zůstat mu bezmezně oddaná a udělat nejméně to, co mu na očích vidí. Stejně jako byla zvyklá takto plnit přání zbylým obyvatelům domu, a to nejlépe ještě předtím, než přání stačí vůbec vyslovit. Pokud se skutečně naše chování učíme v průběhu života a naše minulé já se postupně transformuje do jistých vzorců používaných v budoucím jednání, Katy by toho mohla být jasným důkazem. Koneckonců, Petr sám toto hned na začátku vyprávění přiznal: „*I já, který pramálo rozeznávám dobré a zlé, vím, že to bylo něco jiného. (...) (Katy) Je zvyklá dívati se mi po očích a odhadovati.*“⁶³

Hajn by mohl Katy v bytí příkladem hravě následovat. V rámci několikaletého fungování pod pratetním jestřábím okem a snažení se jí ve všem vyhovět se jeho chování a způsoby komunikace sjednotily v podlézavý přístup. Vyvinul se v podezřívavého tvora, který se snaží na jednu stranu všem zavděčit, na druhou stranu donutit ostatní, aby se chtěli jakýmkoliv způsobem zavděčit jemu. A když se mu tento druhý bod (jakkoliv pouze pocitově) podaří, nemá problém ukázat, že teď je on tím, kdo má zrovna převahu. Toto sebevědomí je však opět jen schovaná a převlečená nedůvěra, potřeba mít ty, kdož se

⁶² Novotný J., cit. text, s. 21–27.

⁶³ Havlíček, J., *Neviditelný*, s. 21.

vyskytují v jeho okolí, perfektně čitelné a fakt, že Hajn se naprosto otevřeně a neskrývaně staví do pozice oběti (žena mu zemřela, bratr se zbláznil, byl na všechno sám, musel se postarat, a i přes to, chudák, zvládl vybudovat to, co vybuvoval.) To je také důvodem, proč Hajn přestal důvěřovat Petrovi. Postupem času se Petr pro Hajna stal tak moc nečitelným, že tuto Petrovu nedokonalost Hajn pojmenoval asociálností, začal ho nazývat neempatickým a upírat mu právo na společné chvíle se Soňou při její nemoci, protože se údajně domníval, že takto necitlivý člověk toho není hoden, a on, otec, přeci péči a rozveselování zvládne mnohem lépe. Za touto pózou všem může být opět nedůvěra a neschopnost předvídat Petrovy činy. Petr se Hajnovi nepodvolil hned na začátku, jako nově příchozí se nezačlenil do oné věčné oddanosti, kterou Hajn požadoval k tomu, aby získal vytoužený pocit nadřazenosti a iluzi vzájemné důvěry. Ba co víc, neztotožnil se s Hajnovou rolí oběti, nehrál s ním tuto hru. Proto nemohlo následovat nic jiného, než postupné vyčleňování Petra z domácího schématu, a tím i pokračování v zajetých kolejích, kdy všichni Hajnovu vytvořenou identitu obětavého chudáka respektují nebo adorují.

3.2.3 Boj o moc

J. Novotný se ve své eseji rozebírající román *Neviditelný* zmiňuje o trojím rozvrstvení domu. Nalézáme v něm vrstvu domácí, která je podřízena Cyrilově hraní si na neviditelného, vrstvu vnější společenskou, tedy tu, jak se obyvatelé snaží působit navenek, a vrstvu třetí a poslední, která se však vynořuje postupně, zviditelňuje elementární strachy, pocity viny, potřeby dozírat a hlídat, všemu rozumět a vše ovládat, a to všechno jako motivy, které udržují jednotlivé aktéry v podmanění samozřejmosti, klišé, i pravidel domu.⁶⁴ Tyto vrstvy nepřimo souvisí i s hierarchií, která v domě Hajnů panuje. Zatímco prateta, která v domě podle nepsaného pravidla vládne, může mít svou roli pouze uvnitř domu, protože právě ona je tím, kdo celou hru na neviditelného drží pohromadě, díky které je Cyril pro ostatní stále neviditelný, a která tedy může svou moc projevovat pouze v domácí vrstvě, Hajn a do větší míry i Soňa zastupují onu prostřední vnější vrstvu, společenskou, reprezentují dům Hajnovou pozicí v továrně nebo Soniným manželstvím. Soňa však brzy tento systém vyvrátí, a přinese tak do domu nepřímý (a možná pro ni i nevědomý) boj o mocenskou pozici.

Nutno říct, že prateta si pravděpodobně moc nijak nevynutila. Takřka hned po příchodu jí spadla do klína, a to právě díky oné oddanosti a vděčnosti, které se proplétají celým domem. Byla jí přisouzena role spasitelky, aniž by se o to výslovně žádala, nicméně opak není pravdou. Na jejím udržení již musela pracovat, možná i proto si tuto pozici

⁶⁴ Novotný J., cit. text, s. 21–27.

výsostně užívá a vzdát se jí rozhodně nechce. I to je důvodem, proč si tak moc střeží Cyrila a nechce dovolit jeho odchod z domu. Koneckonců, to, že její moc je protkaná všemi vztahy v domě, jí a jejímu statusu jen a pouze prospívá. Obyvatelé domácnosti se jí ptají na názor, hledají u ní řešení problémů a svolení, útěchu i pochopení. Jediný, komu tento stav nevyhovuje a otevřeně proti němu revoltuje, je právě nový člen domácnosti, urputně toužící po tom zaujmout její místo. „*Prateta! Neustále jen ona! Bylo mi protivné setkávati se s jejím jménem při každém rozhovoru.*“⁶⁵ Není tak divu, že po příchodu Petra jsou zrovna oni dva těmi, kdo spolu otevřeně soupeří. A pokud přihlédneme právě k Petrovu kontextu toho, kde vyrůstal, jaké bylo jeho dětství a jak se promítlo do jeho současného chování, nemůžeme se divit ani tomu, že mu její pozice (respektive fakt, že post zaujímá právě prateta) tak moc překáží. Problém je, že prateta je na otevřené soupeření pravděpodobně zvyklá. Na její straně je její dlouhá historie spasitelky i fakt, že má Hajnovu plnou důvěru. Skutečnou výzvou se tak pratetě stane až Sonina nemoc.

Sonin kontext je nejednoznačný. Z Petrova vyprávění získáváme pocit, že zatímco se chvílemi měla tendence vzpírat tatínkově režii, chvílemi naopak vehementně podporovala jeho úsudky a snažila se mu vším možným zavděčit. Nicméně velmi brzy podle všeho pochopila, že nejlepší strategií, jak od Hajna dostat vše, co si zamane, bude vtíravost, loajalita a podlézání. Koneckonců, podobnou hru na lísavého amanta na Soňu uplatňoval i Petr, je dost možné, že sama pouze manipulovala tím, co podvědomě tušila, že má šanci manipulovat i jí samou. Mnohem pravděpodobnější však je, že svůj přístup čistě okoukala od Hajna. Ten, v roli otcovské autority, a od jisté chvíle vlastně i na pozici jediného rodiče, dával Soně víc než dost příkladů toho, jak se lidem zavděčit, jak jimi zahýbat právě díky podlézavosti a jak dosáhnout svého pouze tím, že se pokusí chytrým způsobem u někoho vyvolat pocit viny, lítosti, vděčnosti nebo oddanosti. Není proto překvapením, že tyto strategie převzala a začala sama uplatňovat, ale ani to, že na ni samotnou fungovaly, jelikož jimi pravděpodobně byla obkloповána od útlého věku a naučila se na ně slyšet.

Boj o moc svádí Soňa s pratetou v momentě, kdy onemocní, Cyrila odvezou do ústavu, a Soňa ho přesto vidí v každém rohu. Poté, co se ze strýčka Cyrila řečeného Neviditelného stane Sonin pomyslný mileneček a skutečný neviditelný, nastupuje Soňa na místo pomateného strýce a je tím dána do pozice nového potřebného chudáka, který drží systém Hajnova domu pohromadě.⁶⁶ To ale ve výsledku znamená, že prateta přichází o svou roli potřebné. Cyril je pryč a její úloha udržet v domě spolu s ním i hru na Neviditelného je pryč s ním. Novým

⁶⁵ Havlíček, J., *Neviditelný*, s. 100.

⁶⁶ Novotný J., cit. text, s. 27–31.

správcem pořádku se neoficiálně stává Hajn, protože právě on je tím, kdo konečným slovem povolil Cyrilův odvoz, a kdo se pasoval do role starostlivého pečovatele o nového blázna. Tato skutečnost samozřejmě s hierarchií domu značně zamávala. Vše, na čem prateta v rodině stavěla, zmizelo v nenávratnu, a její kontext nenabízí žádné užitečné vzorce, kterými by se s novou situací mohla vyrovnat, nebo které by mohla využít pro získání svého postavení zpět. I to může být důvodem, proč nakonec volí strategii stažení se do ústraní, místo pokračování v aktivním boji o znovuzískání místa na výsluní.

3.3 Strategie

Již bylo zmíněno, že každá z postav v knize *Neviditelný* využívá jisté zažitě strategie k tomu, aby dosáhla svého, případně aby v domě vůbec "přežila". tyto postupy se u jednotlivých členů zas tak moc neliší. Velmi podobné manévry můžeme sledovat například u chování Petra a Cyrila. Ač má v domě jeden postavení nováčka, na kterého je třeba si dát pozor, ale zároveň se snažit ho co nejlépe asimilovat a učinit „jednoho z Hajnů“, a druhý je svým způsobem nejpečovanějším členem domácnosti, jejich taktiky se víceméně neliší. Oba dva se snaží jistým způsobem přebrat kontrolu nad domem. Cyril svou neviditelností, Petr manipulací a pomalým dostáváním se pod kůži zbytku obyvatel. Oba jsou tajnůstkáři, i když u druhých tuto vlastnost velmi špatně nesou nebo ji druhým přímo vyčítají. Důkazem necht' je Petrova věta „*Tajemnůstkářství nesnáším*“⁶⁷, nebo vzpomnutí si na Cyrilovy tajné spisy, poukázání na samotný fakt, že touží být neviditelný, a také to, že se u něj objevují agresivní sklony, když před ním někdo zavře dveře. Doslovně i obrazně. To stejné se děje i při ztrátě kontroly nad situací nebo při (třeba náhodném) odhalení jakýchkoliv skrytých plánů a tajemství. („*Och, ten se vztekal, ten řádil! Byl hněvem celý bez sebe, že jsme dali najevo, že víme o jeho skrýši.*“)⁶⁸ Oba touží po ženě, ke které by vůbec žádné vášně projevovat neměli – tedy Petr po Katy, Cyril po Soně. Zde můžeme namítat, že k tomu každý mohl mít jiný důvod – zatímco Petr se se Soňou oženil spíše z rozumu a Katy ho skutečně vzrušovala, Cyril nejspíše lačnil po Soně z důvodu nevědomosti. Vždyť se přeci kolikrát snažil šmírovat soukromé chvíle novomanželského páru, protože nic podobného v domě nikdy neviděl. Ale byl by to skutečně rozdíl? Netoužil náhodou Petr po Katy také jen kvůli pocitu novosti? Vždyť i ta ho přeci omrzela, když už nebylo co skrývat, když se jejich víceméně párové soužití stalo oficiálním a trvalým (jak se můžeme přesvědčit hned na začátku knihy: „*Dnešní Katy je pokorná samička, které, chci-li, užiji a kterou, chci-li,*

⁶⁷ Havlíček, J., *Neviditelný*, s. 255.

⁶⁸ Tamtéž, s. 92.

*odstrčím. Nikdy nemám obav, že se mi vzepře, že mi prchne.“*⁶⁹. Oba také svými činy působí zlo, i když ani jeden z nich cíleně. Cyril svou hrou, Petr svými manipulacemi. A konečně, oba se přeci svým způsobem snaží být Neviditelnými. A i když jeden doslova a druhý spíše obrazně, oba tak činí z docela stejného důvodu. Nade všemi zvítězit, všechny přechytračit a získat si tak místo na výsluní.

Podobnosti s některými z těchto řádků by se však snadno hledali i u dalších obyvatel domu. Nikdo zde není perfektní, dokonce ani jejich snaha. Vzájemná interakce se tak v domě většinou týká podobných a stále se opakujících vzorců (jen s minimálními obměnami) – ty bychom mohli shrnout do tří kategorií: snaha udělat určitý dojem, snaha druhými manipulovat, a do třetice rozhodnutí se nejednat, nedělat nic nebo ze situace odejít, utéct, a tak se (ideálně) vyhnout přímé konfrontaci. I když, upřímně, i tyto se vzájemně prolínají.

3.3.1 Ne/činnost

Nečinnost, vyhýbání se odpovědi, ignorace, odchod z místnosti. To vše je v příběhu víceméně specialitou Petra Švajcara, i když Soňa a Hajn by se v tomto případě prali o druhé místo. Nečinnost je v příběhu také zmiňována hlavně vůči Neviditelnému. „*Prosím vás, nedívejte se na něho, řekl mi Hajn po chvíli přemýšlení. Chovejte se, jako by ho tu nebylo. Až se pozorování nabaží, odejde.*“⁷⁰ Při hře na Neviditelného jsme schopni tuto nečinnost chápat. Aby si Cyril neviditelně skutečně připadal, lidé kolem něj ho za neviditelného musejí považovat, nebo se alespoň co nejvíce snažit, aby jeho přítomnost nijak nedali najevo. Pokud ale nečinností vůči člověku vyjadřujeme, že ho nevidíme, že jeho přítomnost nebereme v potaz, v reálné interakci se pak tato strategie jeví jako hrubé zacházení. Vzpomeňme si na wrestling. Kdyby se zápasníci chovali vůči sobě jako vůči neviditelným, ze zápasu by nic nebylo. Diváci by byli nespokojení, a zápasník, se kterým je jako s neviditelným zacházeno, by se nejspíše pouze rozzuřil, protože do zápasu přišel s úmyslem bojovat se sobě rovným, a ne s někým, kdo jeho chvaty, snahu, celou jeho přítomnost ignoruje, a nebo se tak minimálně tváří. Zápas by byl o ničem, nesplnil by svůj účel, a to ani jako představení nebo podívaná, ani jako zápas pro zápas samotný. Stejně je to i s komunikací a lidskou interakcí. A konkrétně u Petra se s takovým zacházením setkáváme často. „*Nejsme bláhovi: co se uvnitř vylíhlo, nemusí hned ústy ven. Nač výstupy? Nač slzy?*“⁷¹ Petrovy myšlenkové pochody touto strategií srší. Neprojevování emocí je něco jemu bytostně vlastní. Občas je lepší nejednat, křičí celý jeho postoj. Proč? Projevování emocí považuje za slabost nebo

⁶⁹ Tamtéž, s. 18.

⁷⁰ Tamtéž, s. 79.

⁷¹ Tamtéž, s. 15.

nástroj manipulace. Pokud už dá nějak najevo, jak se zrovna cítí, je to vysoce účelový manévr, dává tím konkrétnímu divákovi to, po čem divák (dle Petra) touží, aby získal to, po čem naopak touží Petr. Příkladem nám může být celá situace s namlouváním si Soni, kdy Petr mnohokrát použil takový flirtovací kousek, který byl zrovna v dané situaci očekáván, projevoval zalíbení v momentech, kdy se to slušelo a naopak se stáhl, když měl pocit, že Soňa získává až moc sebevědomí ohledně jejich formujícího se vztahu. Petr tak cíleně ovládal svá gesta a řeč těla, aby vzbudil u Soni přesně ty pocity, které chtěl, a které se mu zrovna hodily. Již zde je dobře vidět i to, že cílená ne/činnost s budováním dojmu a manipulací úzce souvisí. V opačném případě je ale dle Petrova rozumového nastavení lepší nejednat, žádné city neprojevovat a zůstat tak bytostí čistě racionální, odměřenou a chladnou, protože bytosti upřímně a nekontrolovatelně projevující emoce jsou slabé, svou slabost a slabá místa tím dávají na odív, a je jednodušší je oklamat. (*„Oč běží? O nic jiného než o to, vypracovati si rozumný, chladný plán. Jen žádné city, jenom žádnou lásku! Ten sladký sirup je dobrý leda k tomu, aby se v něm člověk rozmočil.“*)⁷²

Problémem jdoucím ruku v ruce s tímto přístupem je však i fakt, že ho následně ostatní považují za necitelného, asociálního, občas zlého nebo krutého. A není se čemu divit. Vraťme se na chvíli zpátky k wrestlingu. Zápasník potřebuje odezvu a odpověď na svůj chvat, aby si potvrdil jeho účinnost nebo třeba epizodní správnost (v rámci toho, v jaké části zápasu se zrovna nacházíme). Protivníková nečinnost tak vyvolává pocit, že je zápasníkem pohrdáno, nebo může být brána jako úhybný manévr – vzdání se. To by ale v rámci zápasu přeci nedávalo smysl. Proč by šel někdo dobrovolně zápasit, ale ve výsledku na protivníka nereagoval? Další možnou variantou je pak protivníková snaha upozornit na to, že zápasník použil chvat neoprávněně. *„Šlo o to, abych v ní tímto korektním, mlčenlivým způsobem vyvolal představu, že se mi stala zlá křivda,“*⁷³ zmiňuje se v jednu chvíli Petr ve svém vyprávění. Používá techniku nečinnosti, mlčení, aby upozornil na svou ublíženost. A to vše opět jako součást většího plánu dosáhnout svého. Další příklad: *„Čekal potají, že se snad sám vytasím s nějakým návrhem, já jsem však úmyslně neodpovídal na jeho narážky nebo jsem se mnohoslibně usmíval.“*⁷⁴ Co si v takovou chvíli asi komunikační partner pomyslí? Nejspíše to samé, jako zápasník, na jehož gesta protivník odmítá reagovat: Ten člověk mnou asi musí pohrdat. Mám snad přestat mluvit? Nechce se mnou snad již pokračovat v rozhovoru? Nejsem mu dost dobrý pro odpověď? Není divu, že Petr byl čím dál více shledáván asociálem a člověkem značně nedůvěryhodným. I když v určitých

⁷² Tamtéž, s. 44.

⁷³ Tamtéž, s. 248.

⁷⁴ Tamtéž, s. 235.

případech může být nečinnost brána pouze jako nedorozumění (Neurazil jsem ho snad nějak?), pokud pokračuje, dostává se na hranici nevhodného chování. Pro to, aby komunikace fungovala, je nutná vzájemná interakce. Pohlazení potřebuje protipohlazení. Replika potřebuje vystřídat následující replikou, pokud rozhovor není řádně ukončen. Člověk zkrátka očekává, že jeho slova budou vyslyšena, a bude na ně adekvátně reagováno. Jinak ve svého konverzačního partnera ztrácí důvěru. „*Dotíral, bodal, chtěje ze mě vykřesati pokání, zanícení, žalování na svou opuštěnost. Nemínil jsem mu dopřáti toho potěšení. Raději jsem zůstal zatvrzelým samotářem, marnotratným synem, nepřijatým na milost.*“⁷⁵

Nečinnost tak spíše vyvolává otázky, než aby přinášela jakékoliv odpovědi. Při prvním setkání Petra a Soni po tom, co je Soňa donucena při nemoci zůstat na lůžku, dává ve svých myšlenkách Petr najevo, že Hajnem na tuto situaci nebyl připraven. Že nebyl připraven na to, co ho čeká. Co říct, jak se zachovat. Petr neměl adekvátní informace k tomu, aby odhadl budoucí situaci a naplánoval své budoucí jednání, nebo aby mu alespoň v nadcházejícím momentu bylo komfortně a celé setkání nezahalil pocit studu nebo nepatřičnosti.⁷⁶ To je jen dalším příkladem toho, jak zatajováním nebo nesdělováním vzniká pouze více nedorozumění. Dalším takovým případem je v příběhu část jen o chvíli před oním sentimentálním setkáním. Soňa leží v posteli, nikomu nic neřekne, Petra k ní zprvu nechtějí pustit.⁷⁷ Jde snad o nějaké čekání na gesto? Čekala tehdy Soňa, že Petr snad rozrazí dveře a přijde ji jakýmkoliv způsobem spasit velkým romantickým gestem? Pokud ano, paradoxně nemá šanci tohoto docílit. Pokud se nijak neprojevuje, nic nedělá a nic neříká, jak mají ostatní poznat, co pro její štěstí mají vlastně udělat?

Mohli bychom říct, že občas stačí pouze náznak. I ten má ale své rezervy. „*Svým vyzývavým prodléváním jsem jí chtěl naznačit, že jsem se vrátil po celoděnní lopotě a že mi není do poslouchání tak hlučných koncertů*“⁷⁸, říká nám ve svém vyprávění Petr. Nezdá se však, že by to fungovalo. Náznak může být správně čten pouze tehdy, pokud jsou oba interakční partneři naladěni na stejnou vlnu. A jak jsme si již na začátku řekli, to se stává jen málokdy. Správná interpretace gest je ojedinelá. A i když se příjemce často od pravdy zas tolik nevzdaluje, neznamená to, že je vždy schopen neverbální komunikaci pochopit správně. Vždyť kolikrát má člověk problém porozumět i slovům samotným, natož pak ještě správně dekodovat řeč těla. Náznaky mohou být nápomocné, ale neměli bychom na ně příliš spoléhat, pokud si nejsme stoprocentně jistí, že je náš interakční partner naladěný na stejnou

⁷⁵ Tamtéž, s. 218.

⁷⁶ Tamtéž, s. 222.

⁷⁷ Tamtéž, s. 214–215.

⁷⁸ Tamtéž, s. 277.

vlnu. Vždyť i onen wrestlingový zápasník si náznak chvatu u diváků spíše odskáče, než že by s ním nějak výrazně zapůsobil. Tím se ale dostáváme k dalšímu problému – není tedy někdy opravdu lepší nejednat, než jednat bez porozumění? „*Vlastně se nedalo nic jiného udělat než sklopit oči nebo se ohlédnouti.*“⁷⁹ Není snad někdy úhybný manévr jediná možná varianta?

O náhlé opouštění konverzace nebo interakce v knize *Neviditelný* také není nouze. Je ale vždy odůvodněné? Jedná se vždy o jedinou možnost, jak reagovat? V některých případech může být demonstrativní opuštění prostoru gestem revolty, vyprovokovaným činem. A přitom zrovna zde stačí náznaky, aby dotyčný pochopil, že odejít skutečně má, i kdyby uprostřed věty. „*Soňa se tvářila uraženě. Táhla mě ke dveřím: „Pojďte tady, cožpak nevidíte, že se nás chtějí zbavit, že překážíme?“*“⁸⁰ K tomu, aby se člověk cítil nechtěný, stačí gesta jako sklízení ze stolu, nevěnování pozornosti, případně explicitní vyjádření únavy – například zívání. V takovém případě je asi odchod na místě, a oprávněný. Vždyť pokud někdo nechce trávit čas s námi, proč bychom my chtěli trávit čas s ním? V této konkrétní scéně bylo však ono "vypuzení" opět jen fraškou, domluvenou Petrem a Dontovými, aby Petr získal se Soňou nějaký čas jen pro sebe. V jiných případech má však odchod symbolizovat naopak větší přilákání pozornosti. „*Poodešel jsem za sousední pilíř, pohrávaje si nervózně triedrem. Mé podivné chování mělo představovat hluboké vzrušení.*“⁸¹ Petr cíleným tělesným projevem finguje stav, který by měl u Soni vzbudit zájem. A funguje to. Soňa za ním později udýchaná přiběhne, Petr tedy dosáhl svého. I tady se ale v podstatě jednalo o gesto útěku. Pokud nebudeme brát v potaz, že situace z Petrova pohledu nebyla upřímná, Soňa tento akt pravděpodobně vnímala jako útěk od hrozícího nebezpečí možných fyzických nástrah vášně a touhy. Překvapivé by nebylo ani to, kdyby nakonec dospěla k názoru, že Petr se snad právě z důvodu neovladatelnosti své vlastní touhy nebude chtít vyskytovat v její přítomnosti. A k jakým pocitům ve výsledku nejspíše dospěje ten, od koho dotyčný odchází?

Prvotním stavem bude v takové chvíli pravděpodobně zmatení, "opouštěný" bude rozhozen, nebude vědět, co dál. A potom? Následovat může cokoliv od sebevýčitek po rozzlobení se na neslušného posluchače. Stačí si vzpomenout na to, jak byl rozhozen sám Petr, když ho při hře na schovávanou Soňa přistihla s Katy na stromě, rozhodla se na tuto skutečnost nijak nereagovat a pouze tiše, s viditelným ovládnutím svých grimas a gest,

⁷⁹ Tamtéž, s. 221.

⁸⁰ Tamtéž, s. 45.

⁸¹ Tamtéž, s. 61.

ukončit hru⁸² – tak, že všichni okamžitě pochopili, že je po žertu, a že situace se přehoupala ve společensky nevhodnou. Jak se v tu chvíli doopravdy cítila Soňa zůstane nejspíše záhadou, nicméně její demonstrativní odchod splnil svůj účel. Ukončil situaci bez přímé konfrontace. A zanechal za sebou zmatené opouštěné, nevědící, co dělat dál. A i kdyby se Petr přeci jen chtěl nechat přistihnout, nebo snad vývoj situace předpokládal, sám přiznal, že v sobě nenašel odvalu ze stromu slézt a Soňu jako vítěz hry odtlouci. Z toho můžeme usuzovat, že i Petr, mistr přetvářky, se na chvíli dostal do úzkých – právě kvůli tomu, že Soňa ostentativně odešla "z místa činu".

Odchodem Petr vyjadřuje také bezmoc. Několikrát jím sděluje, že situace nemá řešení nebo že je zbytečné v jejím řešení pokračovat. „*A pokud se týká řešení – myslím, že nemáme na vybranou. Ze všeho nejlepší je sebrati se a jíti odtud!*“⁸³ (V tomto konkrétním případě dával Petr odchodem najevo fakt, že Cyril není vítán, že jeho přítomnost je brána v potaz, a rozhodně není chtěná.) Soňa tuto taktiku zkouší také, ale poněkud více vzdorovitě, jako projev nudy, nedostatku pozornosti. („*Někdy dala najevo rozmrzelost ostentativním odchodem z jídelny, čemuž se Hajn obyčejně dlouho a shovívavě smál.*“)⁸⁴ A nevinná zde není ani prateta. Ta sice svůj postoj nevyjadřuje přímo odchodem z prostředí, nicméně i ona sama dala najevo jasný názor svou cílenou nepřítomností, když byl Cyril odvážen z domu pryč.⁸⁵ V tomto případě se pak jednalo o nečinnost jako gesto odporu. A tady se ještě jednou vrátíme k Soně, která podobnou nepřítomností chtěla nejspíše vzdorovitě Petrovi ukázat, že i ona může hrát jeho hry, a dosáhnout nějakého zadostiučinění, když se v první části knihy nedostavila na předem smlouvenou schůzku. (Otázkou je, zda Soňa takto ono gesto „nepřijítí“ opravdu myslela. Nicméně Petr, zvyklý na podobné intriky, si tento čin přebíral jako vzkaz revolty, nejspíše proto, že on sám by tím, že nedorazí na schůzku, cíleně vyjadřoval něco podobného. Vracíme se zde opět k chybovosti interpretace a nutnosti, aby interakční partneři věděli, jak činy druhého interpretovat a nevznikala tak nedorozumění.) Pojďme ale na fenomén nepřítomnosti nebo nečinnosti pohlédnout z jiného úhlu. Lidé, například po ošklivé hádce, ignorují toho, s kým hádka proběhla, urazí se, rozzlobí se, nebo si sami hrají na neviditelné. Je však pravděpodobné, že cílem tohoto chování je pouze touha po pozornosti, které se jim možná předtím nedostávalo. I tak je ale toto chování problematické. I když občas člověk potřebuje uchovat svá tajemství, hrát si na tajněstkáře nebo jen a pouze chvíli nekomunikovat či se zdržet určitých eventů nebo konfrontací, nemůže se jednat

⁸² Tamtéž, s. 135.

⁸³ Tamtéž, s. 160.

⁸⁴ Tamtéž, s. 122.

⁸⁵ Tamtéž, s. 208–209.

o dlouhodobou techniku. To totiž pouze vzbudí zmatek u ostatních, u přihlížejících i interagujících. A i když někdy měl možná Petr pravdu („*Myslil jsem si, že není nad to, že mi Hajn nerozumí. Nebylo by bývalo právě dobře, kdyby byl viděl do mého nitra tam v Sonině pokoji.*“)⁸⁶ a nevědomost skutečně může přihlížející ušetřit jistých potenciálních bolestí, klíčem k dosažení toho, co člověk chce, je nakonec vždy komunikace na adekvátní úrovni. Zde si pro dokreslení můžeme vypůjčit větu doktora Mildeho: „*Pověděla jste nám příčinu svého hoře a my ji můžeme vyvrátit. Nejhorší máme za sebou.*“⁸⁷ A konečně, Hajn přeci začal Petra do Sonina lůžkového a po-lůžkového života začleňovat (a jaksi tak splnil jeho přání) až tehdy, když Petr „*vyjel na Hajna hezky zhurta*“⁸⁸.

3.3.2 Dojem

Řekli jsme si, že dojem je s odchodem úzce propojen. To, že někdo opustí místnost nebo se nevyjadřuje, když se očekává jeho reakce, samozřejmě bude mít vliv na to, jaký dojem na interakčním partnerovi naše dosavadní vystoupení zanechá, a pravděpodobně se promítne i do jeho dalšího zacházení s námi. Příběh o Neviditelném je ale plný i jiných cíleně zanechávaných dojmů. Hned zpočátku vyprávění se Petr snaží udělat určitý dojem na Soňu. Jeho namlouvání je do velké míry hrané, víceméně pracuje s několika ověřenými postupy, jak získat dívčí srdce, jak se k němu postupně probít různými gesty a přístupy. Tiskl Soninu ruku, když to bylo třeba, měnil hlas na zastřený, když cítil, že to situace vyžaduje, aby se tak učinil přitažlivějším. Dokázal pak využít i toho, když si všiml, že ho Soňa pozoruje a myslí se, že zůstává nespátřena, skryta. A dovedl si povšimnout i toho, že Soňa nejspíše vlastně chtěla při tomto pohledu být přistižena, že vyjadřovala jistou touhu po pozornosti nebo Petrovi vzdávala jakýsi hold, neverbálně, ale obratně a docela cíleně. Věděl, která slova raději napsat než říci, a která spíše říct než napsat. A také věděl, že často nejde o slova samotná, ale o to, jakým způsobem jsou vyslovena. Uměl tak pracovat s verbálním i neverbálním sdělením, a Soňa jeho hru obratně doplňovala a sama se snažila být Petrovi schopných protihráčem.⁸⁹ Tuto hru na svádění hráli oba, a i když jeden obratněji než druhý, měla onen kýžený efekt, podařilo se, nakonec skutečně vytvořili pár. Oba věděli, že vytvoření jistého dojmu je třeba pro zalíbení se. (Abychom nemluvili pouze o ústředních postavách, můžeme zmínit i Karla Donta, ten za účelem vypadat usedleji přeci nosil pečlivě vybraný druh oblečení, nechal si narůst bradku a naučil se takovou řeč těla, aby na lidi působil přesně

⁸⁶ Tamtéž, s. 234.

⁸⁷ Tamtéž, s. 231.

⁸⁸ Tamtéž, s. 220.

⁸⁹ Tamtéž, s. 43, 48–50.

tak, jak si na lidi působit přál.)⁹⁰ Ještě dříve, před seznámením s příběhem samotným, můžeme také sledovat, jaký dojem v Petrovi zanechává Sonin dívčí pokoj, křičící jakousi nevinností a čistotou. (*„Vstoupil jsem rozpačitě do Sonina dívčího pokoje, jako vstupujeme do místnosti, v níž nám bylo příliš často naznačeno, že hrajeme roli vetřelců.“*)⁹¹ Vytváření dojmu provází člověka celý život, a pravdou zůstává, že to, jaký dojem na lidi zanecháme, bude mít určitý vliv na jejich budoucí jednání s námi. I to může být důvodem, proč Petr vydržel hrát divadlo vzorného a milujícího mládence až do svatby, po které tuto masku postupně shazoval – již pro něj nebylo nutné zalíbit se, a potřeboval se soustředit na další plány. V tomto bodě postačilo již jen zůstat věrný svým rozumovým postupům, protože Petr, jak jsme již zmínili, pokud nebylo nutno jinak, dosahoval svých cílů ne emočními projevy, ne tím, že by se snad někdy nechal čímkoliv unést, ale pouze rozumem, prací s řečí těla a gesty, tím pádem odměřeným vystupováním a strýzlivým úsudkem. Dovolte mi se zde odkázat tu část vyprávění, kde Petr popisuje, jak si získával přízeň Sonina otce: *„Brzy vystihl, že jsem si o jeho podniku učinil jakýsi vlastní názor, který jsem se rozhodl před ním zamlčeti. Užíval všech možných, stařecky svéhlayých, žertovných i vážných úskoků, aby je ze mě dostal. Docházelo ovšem ke komickým scénám, k zlobení naoko, k poplácávání po zádech. Já jsem měl na útoky příliš přímé jedinou, stereotypní odpověď: rozpačité důlky ve tvářích a mnohoznačné úsměvy, které neprozrazovaly pranic, odhalovaly však a budily další zvědavost. Myslím, že jsem si právě tímto celkem snadným způsobem získal ne-li zrovna Hajnovo srdce, tedy alespoň jeho zájem a částečně i jakousi úctu. Soňa při podobných potyčkách jen asistovala. Mohla se jich účastnit leda opřením o mé rameno, oddaným hlazením ruky nebo jinou ženskou lichotkou, zdůrazňující vlastnická práva na mou osobu.“*⁹² V ukázce vidíme, že na dojmu pracoval i sám Hajn. A že v prvních chvílích, než rodina odhalila Petrovu pravou tvář, a než Petr začal víceméně pohrdat většinou obyvatelstva domu Hajnů, ono cílené vytváření dojmu mělo opravdu kýžený efekt. I když z Petrovy strany nejspíše i v raných počátcích pouze hraný.

Intriky se snahou určitým způsobem zapůsobit samozřejmě pokračovaly i po prvotní „líbáňkové fázi,“ a není se čemu divit. Tato strategie se pro Petra zdála být vysoce výhodnou. Díky tomu, že se dokázal ovládat, sám sebe považoval za "znalce duší" a věděl, co si v jaké chvíli může dovolit, nebo jaké chování bude pro daný moment vhodné, docela dlouhou dobu se mu dařilo ostatní přesvědčit k tomu, co sám chtěl. A to pouze obratných zacházením, děláním správných věcí ve správný čas. A nebo naopak, jejich neděláním: *„Ostatně, jakmile*

⁹⁰ Tamtéž, s. 38.

⁹¹ Tamtéž, s. 12–13.

⁹² Tamtéž, s. 122.

*dám najevo, že jsem prohlédl její vrtoch, a že jsem ochoten takové přemrštěnosti respektovati, nebude konec nedorozumění. Pohládl jsem ji jen po tvářičece jako děťátko, jehož rozmary je těžko chápati a jemuž není pro tuto chvíli pomoci, (...).*⁹³

Dojem samozřejmě vytváří i způsob, jakým se oblékáme, na což příběh nezapomíná. (*„Je zvláštní, co učiní z člověka přiléhavý oděv.“*)⁹⁴ Oblečení může výrazně dopomoci jak sebevědomí toho, kdo ho má na sobě, tak dotvoření správného dojmu u těch, kteří se s dotyčným setkají. Správně zvolený vizuál (a s ním ruku v ruce správně zvolené jednání nebo slovní zásoba) nám může otevřít spoustu dveří, a nesprávný stejně tak spoustu z nich velmi rychle zavřít. Jako technika pro manipulaci s lidskou myslí tak slouží velmi dobře, stejně jako dříve zmíněné projevování náklonosti, důvěry nebo naopak přísné zacházení. (*„Má důvěra ji přesvědčovala. Pochopil jsem, jak často jí dosud scházela. (...) Pyšnila se se mnou a kladla mi k nohám dar své věrnosti.“*)⁹⁵ Pokud je člověk obratný a dokáže vytušit správný moment, zvolit vhodný vizuál a nasadit situačně adekvátní chování, může díky vytvoření dojmu snadno dosáhnout svého, a to ať už cestou vyjadřování citu a emocí nebo striktním a přísným rozumovým vystupováním a odměřeností. Vše záleží na tom, jakého efektu chce docílit. I zde ale hrozí riziko. Vytváření dojmu může být dobrým sluhou, ale zlým pánem, a pokud se člověk chvíli zapomene hlídat, celá jeho snaha může zmizet lusknutím prstu. I to samozřejmě můžeme v příběhu sledovat. Petr se v závěru nechal natolik unést snahou zbavit se Cyrila a později i skutečného Neviditelného v Sonině vymyšleném světě, že nejspíš zapomněl (nebo mu již přišlo zbytečné) udržovat si tvář. To možná bylo důvodem jeho postupného úpadku v myslích obyvatel domu. Na druhou stranu, z Petrova přístupu se můžeme zaměřit na tyto dvě věty: *„Je vidět, že už stárnu. Příliš podléhám dojmům.“*⁹⁶ Pokud budeme cílené vytváření dojmu skutečně považovat za jednu z manipulačních technik, je pak podlehnoutí jakémukoliv dojmu, i když třeba tomu, který vytváří zasněžená zahrada nebo hvězdná noc, projev jakési slabosti?

3.3.3 Manipulace

Již jsme si řekli, že manipulovat se dá mlčením, nečinností, útekem ze situace, neempatičností i empatickým vystupováním, rozumovým jednáním, neprojevováním i správně situovaným projevováním citu a konečně cílenou snahou zanechat konkrétní dojem. Manipulací se dá hodně získat, ale také velmi mnoho ztratit. Ve wrestlingu by pro

⁹³ Tamtéž, s. 104.

⁹⁴ Tamtéž, s. 166.

⁹⁵ Tamtéž, s. 167.

⁹⁶ Tamtéž, s. 169.

diváky byla nejspíše nepřipustná. Údery mají být čisté, chvaty předem jasné, není prostor pro skrývání se a předstírání. Zápasníka snažícího se nečistě manipulovat protivníkem obecnost bez milosti odsoudí. Pokud chce člověk druhým manipulovat, musí to dělat velmi obratně a pokud možno neprůhledně. „*Ve společnosti, v níž žijeme, utváříme sami pojmy slušnosti a neslušnosti.*“⁹⁷ Ale jsou ty pojmy všeobecné? Vztahují se na všechny? A pokud ano, vztahují se na všechny stejně? Hajn po této větě pokračuje tím, že pokud Petra zvou, aby s nimi bydlel, je to jistě společensky správné. Protože oni sami takto ona pravidla vytvořili. Funguje to tak ale naprosto vždycky?

„*Já jsem však pozoroval opět, že má žena chová uvnitř své pěkné malé hlavy podivné myšlenky, které nikomu nesvěřuje, jichž si nekonečně váží a s nimiž provozuje zvláštní, nebezpečnou hru.*“⁹⁸ I Soňa se snažila být intrikářkou. Tento fakt se Petrovi samozřejmě přičil. Nemožnost předvídat je pro interakci nepřijatelná. A předvídaní intrik je snad možná ještě horší. Člověk pak tuší, že by se měl mít neustále na pozoru, ale to je velmi vyčerpávajícím úkolem i pro tak obratné manipulátory jako byl Petr. „*Ledacos jsem mohl říci a udělati, kdybych byl chtěl, ale já – nechtěl. Leckdy mi bylo až smutno z toho častého a důmyslného, únavného přepínání, leckdy mě dojímalo, jak se upřímně snaží přivést mě z rovnováhy.*“⁹⁹ Problémem manipulátora je moment, kdy je odhalen. A nemusí být odhaleny jeho plány, naprosto stačí, aby někdo získal podezření, že jeho pravá tvář může být schována za úplně jinou maskou. Vracíme se zde zpátky k dojmům. Manipulující se může snažit, ale nemůže se snažit pořád. Intrikář může nespočetněkrát hrát svou hru velmi pečlivě, ale i jemu pravděpodobně jednou dojde trpělivost nebo ho hraní určité role unaví. Petr je toho příkladem. Takový člověk pak pravděpodobně sám začne být více podezřívavý, možná nerudný, a jeho prozrazení na sebe nenechá dlouho čekat. Navíc neustálá snaha prohlédnout, jestli snad ostatní nemají své vlastní tajné plány, které by ty jeho mohly v lepším případě ohrozit, v horším případě zničit, musí mít jistě obrovský vliv na manipulátorovu psychiku. Dlouhodobě žádná z těchto strategií nemůže fungovat. Ať už vlastní kontext člověka ovlivňuje jakkoliv, ať ho nutí k jakýmkoliv taktikám, ty, které jsou založené na neupřímnosti, pletichaření, tajnůstkářství nebo ignoraci nemívají dobrý konec. Důkazem necht' je nám osud samotného Petra Švajcara.

⁹⁷ Tamtéž, s. 109.

⁹⁸ Tamtéž, s. 245.

⁹⁹ Tamtéž, s. 264.

ZÁVĚR

Práce se věnovala psychologickému popisu komunikace, jejímu srovnávání s wrestlingem jako divadelním představením a následně rozboru knihy Jaroslava Havlíčka *Neviditelný*. Komunikace je důležitou součástí v životě člověka, její formy jsou rozmanité a interpretace těchto forem ještě rozmanitější. Často je pak také podobná představení, divadlu, podívané nebo zápasu – ať už tomu pro zápas sám, nebo tomu, jež si klade za cíl rozzuzlení zápletky nebo vyřešení jakéhokoliv problému. Nečinnost většinou problémy neřeší, a při činnosti je pak nutné se s komunikačním partnerem naladit na stejnou vlnu a předejít nedorozuměním. Opak by mohl vést k nedorozumění, zmatení nebo nedůvěře.

Tyto techniky můžeme sledovat během četby románu *Neviditelný* od Jaroslava Havlíčka. Původní *Neviditelný*, tedy strýček Cyril, je nakonec paradoxně opravdu jedinou průhlednou postavou románu. Průhlednou však ne ve smyslu neviditelného ducha potulujícího se po domě, nýbrž jako člověk naprosto předvídatelný. Žít s Cyrilem mohlo být v mnoha ohledech mnohem jednodušší než žít s kýmkoliv jiným z rodiny Hajnů (rozšířené o Švajcara). *Neviditelným* v knize není Cyril sám, ale ti okolo něj, kteří schovávají tajné plány a manipulují sebou navzájem. Cyril není přímou hrozbou, tou se jeví vzájemné interakce mezi obyvateli domu. Nepřímá a nedostatečná komunikace, utíkání od problémů nebo přespřílišná snaha se zavděčit – případně očekávání, že tato snaha bude prováděna někým jiným, to je jen krátký výčet interakčních nešvarů, kvůli kterým rodina jako taková nemohla pospolitě fungovat. Příčinou ale není Petr. I když jeho techniky byly v mnoha ohledech nejdárnější (a také se mu tak na konci zdárně vymstily), nebyl tím, kdo takové chování do rodiny přinesl. Jeho chladné, striktní a na rozumu založené vystupování pouze poodhalovalo vazby a provázky, za které se v domě po mnoho let tahalo.

Záměrem práce bylo shrnout tyto poznatky a umístit je do kontextu psychologických termínů, konverzační analýzy a wrestlingového představení, případně to vše alespoň v náznacích provázat s chováním a situacemi v reálném světě, s těmi, se kterými máme šanci se každodenně setkávat. Protože pokud se komunikace něčemu podobá nejvíce, pak je to jistě právě onen zápas, který Barthes ve zmiňované eseji popisuje. Zápas plný dobře mířených chvatů, čitelných gest, snahy oslnit diváky, zalíbit se jim a získat jejich přízeň, a na všechny své útoky pak dostat adekvátní reakci. Ať už od protivníka, nebo od obecnstva samého. A pokud by snad někdo chtěl jednat nečestně, pravděpodobně si to náležitě společensky odskáče.

LITERATURA

BARTHES, Roland. *Mytologie*. Třetí vydání v českém jazyce. Přeložil Josef FULKA. Praha: Dokořán, 2018. Bod (Dokořán). ISBN 978-80-7363-888-7.

BERNE, Eric. *Jak si lidé hrají*. Přeložila Gabriela Nová. Praha: Portál, 2011. Spektrum (Portál). ISBN 978-80-7367-992-7.

ČEŠKA, Jakub. Vyprávění jako inscenace spravedlnosti in FULKA, Josef, NOVOTNÝ, Jaroslav, (eds.). *Fascinace neviditelností: studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*. Praha: Togga, 2009. Vita intellectiva. ISBN 978-80-87258-24-8.

GOODWIN, Charles., & HERITAGE, John. Conversation Analysis in *Annual Review of Anthropology*, 9, 283–307. Annual Review, 1990. <http://www.jstor.org/stable/2155967>

HAVLÍČEK, Jaroslav. *Neviditelný*. Praha: XYZ, 2012. ISBN 978-80-7388-722-3.

HAVLÍČEK, Zbyněk. Blud neviditelnosti in Havlíček, Z. *Skutečnost snu*. Praha: Torst, 2003. ISBN 80-7215-207-6.

NOVOTNÝ, Jaroslav. Ne-vidění v románu Jaroslava Havlíčka *Neviditelný* in FULKA, Josef, NOVOTNÝ, Jaroslav, (eds.). *Fascinace neviditelností: studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*. Praha: Togga, 2009. Vita intellectiva. ISBN 978-80-87258-24-8.

PETŘÍČKOVÁ, Taťána. Osud rodu Hajnů – iluzionista, který nadzvedává plachtu in FULKA, Josef, NOVOTNÝ, Jaroslav, (eds.). *Fascinace neviditelností: studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*. Praha: Togga, 2009. Vita intellectiva. ISBN 978-80-87258-24-8.

SYNEK, Stanislav. Fascinace neviditelností in FULKA, Josef, NOVOTNÝ, Jaroslav, (eds.). *Fascinace neviditelností: studie k interpretační rozmanitosti díla Jaroslava Havlíčka*. Praha: Togga, 2009. Vita intellectiva. ISBN 978-80-87258-24-8.

VYBÍRAL, Zbyněk. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál, 2000: kap. 1–3. ISBN 80-7178-291-2

VÝROST, Jozef, Ivan SLAMĚNÍK a Eva SOLLÁROVÁ, (eds.). *Sociální psychologie: teorie, metody, aplikace*. Praha: Grada, 2019. Psyché (Grada): kap.11–12. ISBN 978-80-247-5775-9.